

ISSN 2616-7611 (Print)
ISSN 2616-762X (Online)

ВІСНИК

ЛЬВІВСЬКОГО ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Збірник наукових праць

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

ВИПУСК 15

ЛЬВІВ
ВИДАВНИЦТВО ЛЬВІВСЬКОГО
ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
2024

Вісник Львівського торговельно-економічного університету / [ред. кол.: Щур Б. В., Кельман М. С., Котуха О. С. та ін.]. – Львів : Видавництво Львівського торговельно-економічного університету, 2024. – Вип. 15. – 46 с. – (Юридичні науки).

Збірник наукових праць

Випуск 15

Вісник Львівської комерційної академії. Серія юридична перейменовано у Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Юридичні науки.

Згідно наказу МОН України № 157 (Додаток 4) від 09.02.2021 вісник включено до Переліку наукових фахових видань України категорії “Б”.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого ЗМІ від 16.06.2016 р. Серія КВ № 22164-12064 ПР. Друкується за ухвалою Вченої ради Львівського торговельно-економічного університету. Протокол засідання Ради № 14 від 11 червня 2024 року.

Редакційна колегія:

Щур Б. В., д.ю.н., проф., заслужений юрист України (головний редактор);

Кельман М. С., д.ю.н., проф.;

Котуха О. С., к.ю.н., проф.;

Лемеха Р. І., к.ю.н., доц.;

Мальський М. М., д.ю.н.;

Медвідь А. Б., д.ю.н., проф.;

Монаснко А. О., д.ю.н., проф., заслужений юрист України;

Подорожна Т. С., д.ю.н., проф.;

Тильчик О. В., д.ю.н., проф.;

Федоров М. П., к.ю.н., доц.;

Хайтас Даніел, PhD (Угорщина).

Видання індексується у наукометричних базах:

Vernadsky National Library, Ulrich’s Periodicals, Index Copernicus, Google Scholar, ROAD, WorldCat

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

ISSN: 2616-7611 (Print), 2616-762X (Online)

DOI: 10.36477/2616-7611

Електронна версія: <http://journals-lute.lviv.ua/index.php/visnyk-law>

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ Й ПРАВА

Жаровська І. М.

ЗАХИСТ ПРАВ ТА ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ОСІБ З ОБМЕЖЕНИМИ МОЖЛИВОСТЯМИ:
ПРОБЛЕМИ ПОБУДОВИ ІНКЛЮЗИВНОГО СУСПІЛЬСТВА..... 5

Кельман М. С., Кельман Р. М.

ПІДХОДИ ЩОДО РОЗУМІННЯ СУТНОСТІ ТА РОЛІ ПРАВОВИХ ОБМЕЖЕНЬ..... 10

Котуха О. С., Попов Д. І.

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ ТА ПРАВА ЛЮДИНИ: ПРОБЛЕМИ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ПРАВА
НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ ЕЛЕКТРОННОЇ ДЕРЖАВИ..... 19

Шимін О. П.

НОВА ПАРАДИГМА СУДОВОЇ СИСТЕМИ
ПІД ВИКЛИКАМИ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ..... 28

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ

Скрекля Л. І., Федоров М. П., Рубцов В. В.

ЗАСТОСУВАННЯ ПОКАРАННЯ ЗА КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ,
ВЧИНЕНІ ЕКСПЕРТАМИ..... 33

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА

Бондар В. С.

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ КОНФІДЕНЦІЙНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА
ЯК ЗАСОБУ ПРОТИДІЇ НЕЗАКОННОМУ ПЕРЕПРАВЛЕННЮ ОСІБ
ЧЕРЕЗ ДЕРЖАВНИЙ КОРДОН УКРАЇНИ..... 39

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW

Zharovska I. M.

PROTECTION OF THE RIGHTS AND LEGAL INTERESTS OF PERSONS WITH LIMITED OPPORTUNITIES: PROBLEMS OF BUILDING AN INCLUSIVE SOCIETY.....5

Kelman M. S., Kelman R. M.

APPROACHES TO UNDERSTANDING THE ESSENCE AND ROLE OF LEGAL RESTRICTIONS.....10

Kotukha O. S., Popov D. I.

ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND HUMAN RIGHTS: PROBLEMS OF DIGITALIZATION OF LAW AT THE CURRENT STAGE OF DEVELOPMENT OF THE ELECTRONIC STATE.....19

Shymin O. P.

A NEW PARADIGM OF THE COURT SYSTEM UNDER THE CHALLENGES OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE.....28

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY

Skreklya L. I., Fedorov M. P., Rubtsov V. V.

APPLICATION OF PENALTIES FOR CRIMINAL OFFENSES COMMITTED BY EXPERTS.....33

CRIMINAL PROCEDURE AND CRIMINOLOGY

Bondar V. S.

FEATURES OF THE USE OF CONFIDENTIAL COOPERATION AS A MEANS OF COMBATING ILLEGAL SMUGGLING OF PERSONS ACROSS THE STATE BORDER OF UKRAINE.....39

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ Й ПРАВА

УДК 342.7: 364.63

Жаровська І. М.,

irazhar@ukr.net, ORCID ID: 0000-0003-3821-8120

*д.ю.н., професор кафедри теорії права та конституціоналізму,
Національного університету «Львівська політехніка», м. Львів*

ЗАХИСТ ПРАВ ТА ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ОСІБ З ОБМЕЖЕНИМИ МОЖЛИВОСТЯМИ: ПРОБЛЕМИ ПОБУДОВИ ІНКЛЮЗИВНОГО СУСПІЛЬСТВА

Анотація. *Стаття присвячена захисту прав та законних інтересів осіб з обмеженими можливостями та проблемам побудови інклюзивного суспільства. В контексті демократичної держави, що базується на принципах справедливості, рівності та гуманності, важливо забезпечити їм повне та недоторканне відчуття захищеності своїх прав. Особи з інвалідністю представляють невід'ємну складову гуманітарного мозаїчного полотна, репрезентуючи унікальність та різноманітність, що збагачує колективну експерієнцію та розширює горизонти нашого розуміння людського існування.*

Автор констатує, що захист прав осіб з обмеженими можливостями передбачає не лише акт справедливості, а й вираз пошани до людської гідності та індивідуальності кожної особи. Інститут захисту зумовлений не лише юридичними та моральними зобов'язаннями, але й філософськими принципами, що ґрунтуються на переконанні у важливості кожної людської істоти та її права на повну самореалізацію в суспільстві.

У статті розглядаються ключові виклики, що стоять перед суспільством у забезпеченні повного, рівного та ефективного захисту прав цієї категорії людей. Соціальні стереотипи та дискримінація можуть перешкоджати їхньому повноцінному участі у суспільному житті, створюючи бар'єри перед реалізацією їхнього потенціалу та досягненням цілей. Важливою складовою боротьби з цими проблемами є переосмислення та просування ставлення до людей з обмеженими можливостями з метою побудови більш інклюзивного суспільства.

Загальносуспільна підтримка та реалізація заходів, спрямованих на захист та підтримку прав осіб з інвалідністю, є важливим кроком у будівництві інклюзивного та справедливого суспільства. Інклюзивне суспільство відображає ідеал гармонії та взаєморозуміння, де кожна особа має можливість реалізувати свій потенціал та брати активну участь у всіх аспектах суспільного життя.

Ключові слова: права людини, правовий захист, особи з обмеженими можливостями, особи з інвалідністю, дискримінація, правова політика, інклюзивне суспільство

Zharovska I. M.,

irazhar@ukr.net, ORCID ID: 0000-0003-3821-8120

*Doctor of Law, Professor at the Department of Theory of Law and Constitutionalism,
Lviv Polytechnic National University, Lviv*

PROTECTION OF THE RIGHTS AND LEGAL INTERESTS OF PERSONS WITH LIMITED OPPORTUNITIES: PROBLEMS OF BUILDING AN INCLUSIVE SOCIETY

Abstract. *The article addresses the protection of rights and legitimate interests of persons with disabilities and the challenges in building an inclusive society. In the context of a democratic state based on the principles of justice, equality, and humanity, it is essential to ensure their full and inviolable sense of rights protection. Persons with disabilities represent an integral part of the humanitarian mosaic, embodying uniqueness and diversity that enriches collective experience and expands the horizons of understanding human existence.*

The protection of the rights of persons with disabilities entails not only an act of justice but also an expression of respect for human dignity and individuality. The institution of protection is not only governed by legal and moral obligations but also by philosophical principles grounded in the belief in the importance of every human being's right to full self-realization in society.

The article examines the key challenges facing society in ensuring full, equal, and effective protection of the rights of this category of individuals. Social stereotypes and discrimination can hinder their full participation in societal life, creating barriers to realizing their potential and achieving goals. A crucial component of addressing these issues is the reevaluation and promotion of attitudes toward people with disabilities to build a more inclusive society.

Public support and implementation of measures aimed at protecting and supporting the rights of persons with disabilities are vital steps in building an inclusive and just society. An inclusive society reflects the ideal of harmony and mutual understanding, where every individual has the opportunity to realize their potential and actively participate in all aspects of societal life.

Key words: human rights, legal protection, persons with disabilities, individuals with disabilities, discrimination, legal policy, inclusive society

JEL Classification: I32, J14, K32

DOI: 10.32782/2616-7611-2024-15-01

Постановка проблеми. Актуальність вивчення теми захисту прав та свобод осіб з обмеженими можливостями визначається не лише загальним підвищенням уваги до питань інклюзії та рівних можливостей, а й реальною необхідністю вирішувати конкретні проблеми, з якими стикаються ці люди у повсякденному житті. Розуміння складнощів, з якими вони зіштовхуються в різних аспектах життя, допомагає розробляти ефективніші підходи до захисту їхніх прав та свобод.

Особливу актуальність надає розвиток сучасного суспільства, що наближається до принципів інклюзивності та рівних можливостей для всіх його членів. Важливість дослідження полягає в тому, щоб виявити та розібрати причини соціальної відмінності та нерівності, які створюють перешкоди для повноцінного включення осіб з обмеженими можливостями в різні сфери життя.

Інвалідність стала природною частиною глобального людського стану в різних областях через зростання населення, що старіє, і зміни демографічних суспільств. Особливо актуалізується проблема з огляду на її поширеність, оскільки в усьому світі близько одного мільярда людей з обмеженими можливостями й це число включає кожен третю людину старше 60 років [1]. Оцінки Міжурядової групи експертів зі зміни клімату і Міжурядової науково-політичної платформи з біорізноманіття та екосистемних послуг демонструють, що наслідки зміни клімату, втрати біорізноманіття та деградації навколишнього середовища нерівномірно розподілені між різними соціальними групами. Очікується, що вплив зміни клімату та навколишнього середовища зростатиме, що стане серйозною проблемою для досягнення Цілей сталого роз-

витку, водночас ще й посилюватиме проблему, бо непропорційно впливаючи на людей з обмеженими можливостями [2].

Розширене вивчення цієї теми дозволяє також виявити недоліки та прогалини у законодавстві та практиці захисту прав цих осіб, що сприяє розробці та впровадженню ефективних заходів і механізмів їх захисту, що сприятиме покращенню якості життя осіб з обмеженими можливостями та підвищенню рівня їхньої інклюзії та участі в суспільному житті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні дослідження та публікації в галузі інклюзивного суспільства та захисту прав осіб з обмеженими можливостями відображають низку ключових тенденцій та викликів, що стоять перед сучасними суспільствами. Дослідники акцентують увагу на необхідності розвитку інклюзивних освітніх та соціальних систем, які б забезпечували повну участь осіб з обмеженими можливостями у всіх аспектах життя, серед них Ю. Бисага, В. Ковальчук, Н.Бортник, Н. Ортинська, О.Парута, Т. Міхайліна та інші. Також присвячували увагу потребі розвитку доступних інфраструктурних рішень та сервісів, що враховують потреби різних категорій осіб з обмеженими можливостями, зокрема А. Бессараб, А. Турубара, Wang, Z., Xu, X., Nan, Q.

Проте проблема не є комплексно вирішеною, потребує додаткового аналізу в контексті захисту прав і свобод осіб з обмеженими можливостями через правові та соціальні передумови формування інклюзивного суспільства.

Постановка завдання. Мета статті полягає в аналізі та висвітленні проблем, пов'язаних із захистом прав та законних інтересів осіб

з обмеженими можливостями та будівництвом інклюзивного суспільства. Стаття спрямована на виявлення ключових викликів, що стоять перед суспільством у забезпеченні повного, рівного та ефективного захисту прав цієї категорії людей, а також на розгляд шляхів подолання цих викликів та побудови інклюзивного середовища, де кожна особа має можливість активно брати участь у всіх аспектах життя суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Особи з інвалідністю є невід'ємною складовою людської різноманітності, що відображається у їхній унікальності та неповторності. У контексті демократичної держави, яка ґрунтується на принципах справедливості, рівності та гуманності, необхідно гарантувати їм повне та недоторканне відчуття захищеності своїх прав. Особи з інвалідністю виступають як невід'ємна складова гуманітарного мозаїчного полотна, яке конструює сучасне суспільство, репрезентуючи у собі унікальність та різноманітність, що збагачує колективну експерієнцію та розширює горизонти нашого розуміння людського існування.

У демократичній державі, що спирається на цінності інклюзивності та рівності перед законом, захист прав осіб з інвалідністю стає не лише необхідністю, але й моральним обов'язком, відображенням нашої глибокої поваги до кожної індивідуальності.

Такий інституційно-правовий концепт передбачає не лише акт справедливості, а й вираз пошани до людської гідності та індивідуальності кожної особи. Інститут захисту зумовлений не лише юридичними та моральними зобов'язаннями, але й філософськими принципами, що ґрунтуються на переконанні у важливості кожної людської істоти та її права на повну самореалізацію в суспільстві.

Захист прав та законних інтересів осіб з обмеженими можливостями є критично важливою сферою правозахисту в сучасному суспільстві. Проблема має державницьке значення, стосується гарантії їхнього доступу до рівних можливостей у всіх сферах життя, від освіти та працевлаштування до медичного обслуговування та участі у громадському житті. Шляхи захисту прав осіб з обмеженими можливостями включають прийняття та реалізацію законодавчих актів, розробку інклюзивних політик та програм, а також створення умов для їхнього повноцінного включення та участі у суспільному житті.

Захист прав, свобод та законних інтересів осіб з інвалідністю відображає ідеал інклюзивного суспільства, де кожна людина має можли-

вість реалізувати свій потенціал та брати активну участь у всіх аспектах суспільного життя. Ніщо не є більш важливим для благополуччя людей з обмеженими можливостями, ніж прийняття та підтримка з боку громадськості. Вважається, що «головним недоліком сліпих є не сліпота, а ставлення людей до них» [3]. Ставлення до інвалідності передбачає багатовимірну оцінку людей, яка може бути як позитивною, так і негативною, або складатися з поєднання цих напрямків. Враховуючи цю глобальну ситуацію та важливість ставлення, необхідно закликати громадськість переосмислити та просувати своє ставлення до людей з обмеженими можливостями, щоб побудувати більш інклюзивне суспільство.

Докази показують, що соціальна інтеграція, участь у громаді та розширення можливостей людей з обмеженими можливостями є центральними концепціями, якими керуються поточні політики та послуги, що надаються в усьому світі [4].

Загалом таке явище можна вважати показником зрілості та розвиненості нашого суспільства, що прагне досягнення гармонії та взаєморозуміння між всіма його членами. Тому важливо забезпечити повне та ефективне виконання заходів, спрямованих на захист та підтримку прав осіб з інвалідністю, як невід'ємного елемента в основі будівництва інклюзивного та справедливого суспільства.

Інклюзивне суспільство відображає фундаментальну ідею гуманізму та соціальної справедливості, що полягає в створенні умов для повного та рівного участі кожної людської особистості у суспільному житті. Такий соціум вказує не лише на вияв внутрішньої солідарності та поваги до різноманітності індивідуальностей, але й є засобом досягнення глибокого інтегрованого єднання суспільства. Концепція інклюзивного суспільства виходить за рамки простого толерантного співіснування, адже вона прагне до створення середовища, де кожна особа не лише терпимо толерується, а й активно приймається, цінується та заохочується у своїй унікальності та внеску в життя суспільства.

Інклюзивне суспільство розглядається як реалізація принципу справедливості та гуманізму, що ґрунтується на ідеї універсальної моралі та загальної взаємодії. Воно відображає ідеалістичне уявлення про гармонійне співіснування різноманітних індивідуальностей у відкритому, спільному просторі суспільства, де кожен член має право на самореалізацію та розвиток через прагнення до створення не лише суспільства

забезпеченого правами, а й духовно насиченого та емпатичного, де кожен індивід має можливість відчувати себе прийнятим та поважаним.

Варто погодитися з американськими науковцями котрі вважають ставлення до інвалідів певним «барометром» суспільства. Зокрема вони доводять, що сприйняття інвалідності є важливою структурою, яка впливає не лише на благополуччя людей з обмеженими можливостями, а й на моральний компас суспільства. Негативне ставлення до інвалідності позбавляє людей з обмеженими можливостями та призводить до їх соціального відчуження та ізоляції. Навпаки, здорове суспільство заохочує позитивне ставлення до людей з обмеженими можливостями та сприяє соціальній інтеграції [5].

Суспільство стоїть перед викликами у забезпеченні повного, рівного та ефективного захисту прав осіб з обмеженими можливостями.

Соціальні стереотипи та дискримінація можуть перешкоджати їхньому повноцінному участі у суспільному житті, виникаючи в результаті загальноприйнятих уявлень та упереджень, які не відображають реальні здібності та потреби цих людей. Наприклад, існують стереотипи про те, що особи з інвалідністю є менш конкурентоспроможними на ринку праці або не можуть виконувати певні види робіт спричиняє порушення права на працю, в тому числі до обмеження можливостей кар'єрного зростання.

Дискримінація, у свою чергу, проявляється у відмові надавати доступ до освіти, медичних послуг, житла, а також у відсутності можливостей для активної участі у громадському та політичному житті, такі обмеження створюють бар'єри перед особами з обмеженими можливостями у реалізації їхнього потенціалу та досягненні своїх цілей.

Окрім того, соціальні стереотипи та дискримінація можуть впливати на самовизначення та самооцінку досліджуваної групи осіб, призводячи до втрати віри у власні можливості та недооцінки власної важливості у суспільстві. Як наслідок - соціальна ізоляція та погіршення психічного стану, що подальше ускладнює їхню повноцінну участь у суспільному житті.

Проте вказаним проблеми не вичерпуються. Брак доступних інфраструктурних рішень та сервісів ускладнює їхню повноцінну участь у різних сферах життя. Обмежена представленість цієї категорії людей у політичному та громадському житті може призвести до ігнорування їхніх потреб та прав. Недостатні фінансові

ресурси можуть ускладнити забезпечення їхніх потреб та доступ до послуг. Крім того, брак усвідомлення суспільства щодо потреб та прав цієї категорії людей може призвести до відсутності підтримки та реалізації необхідних заходів для їхнього повноцінного участі у житті суспільства. Ці виклики потребують комплексного підходу та спільних зусиль всіх суспільних секторів для забезпечення ефективного захисту прав та законних інтересів осіб з обмеженими можливостями.

Досліджувана сфера захисту прав осіб з обмеженими можливостями також передбачає розробку та впровадження спеціальних програм та послуг, спрямованих на покращення їхнього соціального захисту та добробуту. Важливим аспектом є забезпечення доступності інфраструктури та сервісів для людей з різними видами обмежень, що дозволяє їм активно брати участь у суспільному житті без перешкод та дискримінації. Репрезентований комплексний підхід важливий для створення справедливого та інклюзивного суспільства, де кожна людина має рівні можливості та права на розвиток і самореалізацію.

Висновок. Демократичність держави та важливість захисту прав осіб з обмеженими можливостями в сучасному суспільстві наголошують на необхідності розвитку інклюзивної парадигми, що ґрунтується на принципах гуманізму, соціальної справедливості та поваги до різноманітності. Інклюзивне суспільство відображає ідеалістичне уявлення про співіснування різних індивідуальностей у відкритому просторі, де кожна особа має право на самореалізацію та розвиток. Забезпечення повного та ефективного захисту прав цієї категорії громадян потребує комплексного підходу та активної підтримки соціальних ініціатив, політичної волі та усвідомлення суспільства щодо потреб та прав осіб з обмеженими можливостями. Тільки через спільні зусилля усіх суспільних секторів можливе побудова інклюзивного та справедливого суспільства, де кожна людина має можливість реалізувати свій потенціал та брати активну участь у всіх сферах життя.

Перспективами наступних досліджень у цій галузі варто вважати аналіз правового статусу інвалідів під час війни та аспекти їх охорони та захисту в кризовий період.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Kuper H, Banks LM, Bright T, Davey C, Shakespeare T. Disability-inclusive COVID-19 response: What it is, why it is important and what we can learn from the United Kingdom's response. *Wellcome Open Res.* 2020 Apr 28;5:79. doi: 10.12688/

wellcomeopenres.15833.1. PMID: 32500099; PMCID: PMC7236579.

2. Kosanic A., Petzold J., Martín-López B., Razanajatovo M. An inclusive future: disabled populations in the context of climate and environmental change. *Current Opinion in Environmental Sustainability*. Vol. 55, 2022, 101159

3. Wang, Z., Xu, X., Han, Q. et al. Factors associated with public attitudes towards persons with disabilities: a systematic review. *BMC Public Health* 2021. Vol. 21, 1058. <https://doi.org/10.1186/s12889-021-11139-3>

4. Morin D., Rivard M., Crocker A.G., Boursier C.P., Caron J. Public attitudes towards intellectual disability: a multidimensional perspective attitudes on intellectual disabilities. *J Intellect Disabil Res*. 2013. Vol. 57(3) P. 279–92. <https://doi.org/10.1111/jir.12008>.

5. Babik I., Gardner E. S. Factors Affecting the Perception of Disability: A Developmental Perspective. *Front. Psychol.*, 21 June 2021 Sec. Developmental Psychology. Vol. 12. 2021 <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.702166>

REFERENCES:

1. Kuper H, Banks LM, Bright T, Davey C, Shakespeare T. (2020) Disability-inclusive COVID-19 response: What it is, why it is important and what

we can learn from the United Kingdom's response. *Wellcome Open Res*, 28;5:79. doi: 10.12688/wellcomeopenres.15833.1. PMID: 32500099; PMCID: PMC7236579. [in English]

2. Kosanic A., Petzold J., Martín-López B., Razanajatovo M.(2022) An inclusive future: disabled populations in the context of climate and environmental change. *Current Opinion in Environmental Sustainability*. Vol. 55, 101159 [in English]

3. Wang, Z., Xu, X., Han, Q. et al. (2021) Factors associated with public attitudes towards persons with disabilities: a systematic review. *BMC Public Health*. Vol. 21, 1058. URL: <https://doi.org/10.1186/s12889-021-11139-3>[in English]

4. Morin D., Rivard M., Crocker A.G., Boursier C.P., Caron J. (2013) Public attitudes towards intellectual disability: a multidimensional perspective attitudes on intellectual disabilities. *J Intellect Disabil Res*. Vol. 57(3) P. 279–92. URL: <https://doi.org/10.1111/jir.12008>. [in English]

5. Babik I., Gardner E. S. (2021) Factors Affecting the Perception of Disability: A Developmental Perspective. *Front. Psychol.*, Sec. Developmental Psychology. Vol. 12. 2021. URL: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.702166>

Стаття надійшла до редакції 25.01.2024

УДК 342.7

Кельман М. С.,

michaylo_lviv@ukr.net, ORCID ID: 0000-0002-4393-4626

д.ю.н., проф.,

професор кафедри теорії права та конституціоналізму,

Інститут права, психології та інноваційної освіти

Національного університету «Львівська політехніка», м. Львів

Кельман Р. М.,

rttrtr777r@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-7704-2055

аспірант кафедри теорії права та конституціоналізму,

Інститут права, психології та інноваційної освіти

Національного університету «Львівська політехніка», м. Львів

ПІДХОДИ ЩОДО РОЗУМІННЯ СУТНОСТІ ТА РОЛІ ПРАВОВИХ ОБМЕЖЕНЬ

Анотація. *Аналіз наукових джерел дає підстави стверджувати, що правове регулювання це регулювання суспільних відносин, що здійснюється за допомогою права та всієї сукупності правових засобів.*

*Поняття «регулювання» (від лат. *regulo* – правило) означає упорядкування, налагодження, приведення чогось у відповідність з чимось. На нашу думку, регулювати – це визначати поведінку людей та їх колективів, спрямовувати його функціонування та розвиток, надавати йому певних меж, цілеспрямовано його впорядковувати.*

Поряд із цим ряд науковців термін «регулювання» відносять лише до права як системи норм та деяких інших специфічних правових явищ (правовідносин, актів реалізації норм права). Вони не погоджуються з існуючим розумінням регулювання суспільних відносин як жорсткого і владного їх нормування державою, законом, оскільки, на їх думку, категорія «регулювання» не є тотожною примусу, жорсткому і владному припису. Норма права встановлює лише модель відносин, у якій суспільні інтереси повинні співвідноситись з інтересами членів суспільства, поряд з цим право широко використовує такі засоби впливу на поведінку людей, як стимулювання, заохочення, надання прав тощо.

Обґрунтовано, що для переходу до визначення правового регулювання необхідно зробити відповідні посилання на теорію права, яка надає роз'яснення поняттям «правового впливу» і «правового регулювання». Правовий вплив вважається більш широким поняттям, оскільки включає нормативно – організаційний вплив на суспільні відносини не тільки системи спеціальних юридичних засобів (тих, що безпосередньо регулюють ці відносини – норм права, правовідносин, актів реалізації і застосування права), а також і інших правових явищ – правосвідомості, правової культури, правових принципів, правотворчого процесу тощо.

Запропоновано визначення правове регулювання — це здійснюваний державою за допомогою всіх юридичних засобів владний вплив на суспільні відносини з метою їх упорядкування, закріплення, охорони і розвитку», крім такого (власне регулятивного) впливу, право чинить також духовно-ідеологічний вплив на індивідуальну і суспільну свідомість (як у процесі правового регулювання, так і поза ним).

Проаналізовано «обмеження» і «заборони» саме як правові категорії. Досліджено етимологію слів «обмеження» і «заборона», їх співвідношення між собою та із суміжними і синонімічними поняттями, і запропоновано авторський варіант розуміння змісту і сутності вказаних понять.

Виокремлено низку особливостей, які характеризують обмеження і заборони як правові категорії (визначаються у нормативно-правових актах; встановлюються задля запобігання можливим проявам зловживання правом; пов'язані зі «звуженням» правового статусу особи; передбачають специфічну модель поведінки, зокрема обмеження – активну, тобто вчиняти лише те, що визначено межами; заборони – пасивну, тобто утримуватись від вчинення заборонених дій; виконують охоронну і захисну функцію суспільних відносин; їх недотримання супроводжується негативною реакцією держави).

Визначено поняття, ознаки, класифікацію та проведено системний аналіз обмежень і заборон як засобів правового регулювання. З огляду на аналіз словникової, довідникової, енциклопедичної літератури, а також фахових правових джерел, у статті сформульовано авторські дефініції «обмеження». Специфіка саме цих обмежень і заборон полягає в особливій сфері застосування (вони поширюються на фізичних осіб під час реалізації ними повноважень в межах державної служби); вони поширюються

на спеціальних суб'єктів (безпосередньо на осіб, що мають правовий статус державних службовців); їх застосування обумовлено спеціальною метою; їм притаманне специфічне, комплексне нормативно-правове регулювання; їх застосування забезпечене державним примусом.

Виявлені характерні ознаки, які притаманні обмеженням і заборонам у сфері правового регулювання: індивідуальний характер; превентивний характер; лімітуючий характер; примусовий характер; наявність спеціального суб'єкта; зв'язок з професійною діяльністю; зв'язок з деліктними нормами) та пояснено їх сутність.

Охарактеризовано нормативну основу визначення і застосування обмежень і заборон як засобів правового регулювання (матеріальне законодавство, процесуальне законодавство, підзаконні нормативно-правові акти. Проведено класифікацію обмежень і заборон і запропоновано їх умовно поділяти на три групи (особисті, майнові та змішані).

Ключові слова: регулювання, обмеження, заборона, метод, правовий вплив, правове регулювання, правові категорії, саморегулювання, нормативне регулювання, індивідуальне регулювання.

Kelman M. S.,

muchaylo_lviv@ukr.net, ORCID ID: 0000-0002-4393-4626

Doctor of Law, Professor,

Professor at the Department of Theory of Law and Constitutionalism,

Institute of Law, Psychology and Innovative Education,

Polytechnic National University, Lviv

Kelman R. M.,

rrtrtr777r@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-7704-2055

Graduate Student at the Department of Theory of Law and Constitutionalism,

Institute of Law, Psychology and Innovative Education,

Lviv Polytechnic National University, Lviv

APPROACHES TO UNDERSTANDING THE ESSENCE AND ROLE OF LEGAL RESTRICTIONS

Abstract. *The analysis of scientific sources provides grounds to assert that legal regulation is the regulation of social relations carried out through law and the entire set of legal means. The concept of “regulation” (from Latin regulo – rule) implies organization, adjustment, and bringing something into conformity with something else. In our view, to regulate means to define the behavior of individuals and their collectives, to direct their functioning and development, to provide certain limits, and to organize them purposefully.*

Alongside this, some scholars relate the term “regulation” solely to law as a system of norms and some other specific legal phenomena (legal relations, acts of law implementation). They disagree with the existing understanding of the regulation of social relations as the rigid and authoritative norming by the state and law, as, in their opinion, the category of “regulation” is not synonymous with coercion, rigid, and authoritative prescription. The legal norm establishes only a model of relations in which social interests must be correlated with the interests of society members, and alongside this, law widely uses such means of influencing people’s behavior as stimulation, encouragement, granting rights, etc.

It is argued that to transition to the definition of legal regulation, it is necessary to refer to the theory of law, which provides explanations for the concepts of “legal influence” and “legal regulation”. Legal influence is considered a broader concept, as it includes the normative-organizational influence on social relations not only through a system of special legal means (those that directly regulate these relations – legal norms, legal relations, acts of implementation and application of law), but also through other legal phenomena – legal consciousness, legal culture, legal principles, law-making process, etc.

A proposed definition states that legal regulation is the authoritative influence on social relations carried out by the state through all legal means for the purpose of their organization, establishment, protection, and development. Besides such (regulatory) influence, law also exerts a spiritual-ideological influence on individual and social consciousness (both in the process of legal regulation and beyond).

“Restrictions” and “prohibitions” as legal categories have been analyzed. The etymology of the words “restriction” and “prohibition,” their relationship to each other and to adjacent and synonymous concepts, have been explored, and an original interpretation of the content and essence of these concepts has been proposed.

A number of features characterizing restrictions and prohibitions as legal categories have been identified (defined in normative legal acts; established to prevent potential abuses of law; associated with a “narrowing” of an individual’s legal status; presuppose a specific model of behavior; specifically restrictions entail active behavior, meaning to do only what is defined within limits; prohibitions entail passive behavior, meaning to refrain from doing prohibited actions; they perform a protective function in social relations; non-compliance with them is accompanied by a negative response from the state.

The concept, characteristics, classification, and a systematic analysis of restrictions and prohibitions as means of legal regulation have been defined. Based on the analysis of dictionary, reference, encyclopedic literature, as well as specialized legal sources, the article formulates original definitions of “restriction”. The specificity of these particular restrictions and prohibitions lies in their special area of application (they apply to individuals when exercising their powers within the civil service); they apply to specific subjects (directly to individuals who have the legal status of civil servants); their application is determined by a special purpose; they are characterized by specific, comprehensive normative legal regulation; their application is ensured by state coercion.

Distinctive features inherent to restrictions and prohibitions in the field of legal regulation have been identified: individual character; preventive nature; limiting aspect; coercive nature; the presence of a special subject; connection to professional activity; relation to delict norms, and their essence has been explained.

The normative basis for defining and applying restrictions and prohibitions as means of legal regulation has been characterized (substantive legislation, procedural legislation, sub-legislative normative legal acts). A classification of restrictions and prohibitions has been conducted, and it is proposed to conditionally divide them into three groups (personal, property, and mixed).

Key words: regulation, restriction, prohibition, method, legal influence, legal regulation, legal categories, self-regulation, normative regulation, individual regulation.

JEL Classification: K30, K40

DOI: 10.32782/2616-7611-2024-15-02

Постановка проблеми. Формування демократичного суспільства і правової держави тісно пов’язане з правовими обмеженнями. Права й свободи людини та громадянина є пріоритетними, але вони не є абсолютними і безмежними. Для підтримання стабільності в країні, забезпечення умов для існування кожного індивіда і поступального розвитку необхідна адекватна наявним умовам система обмежень прав і свобод.

Така основоположна ознака правової держави, як поділ влади, безпосередньо пов’язана з правовими обмеженнями. Розділити функції і повноваження гілок влади, значить, установити для кожної з них такі обмеження, які утримуватимуть законодавчі, виконавчі, судові органи і посадових осіб на всіх рівнях у конкретних межах, не даючи можливості свавілля.

На сьогодні в науці існують різні підходи до розуміння сутності та ролі правових обмежень. Це пояснюється інтегративним, узагальнювальним характером категорії, що є предметом розгляду. Але оскільки вона широко використовується в законодавстві на всіх рівнях і в правовій науці, то існує необхідність уточнення значення цього поняття.

Усі зазначені обставини свідчать про необхідність вироблення єдиного підходу до розуміння

сутності, ролі та умов ефективності застосування правових обмежень на всіх рівнях, а отже, і необхідності їх повного та всебічного аналізу.

Мета статті – аналіз семантичної сутності поняття «обмеження» у міждисциплінарному вимірі.

Стан наукового дослідження. Категорія «правові обмеження» досить широко використовується у законодавстві та юридичній літературі. Вона розглядалася правознавцями неодноразово як на загальнотеоретичному рівні, й у межах галузей і підгалузей вітчизняного права. Досліджуючи проблему ефективності правових засобів, торкалися теми правових обмежень М.І. Козюбра, В.Ф. Погорілко та А.П. Заєць. У зв’язку з видами правових норм та питань їх впливу на суб’єктів права характеризували обмеження П.М. Рабінович, Н.М. Оніщенко, М.В. Костицький, В.М. Горшенев. Ю.М. Оборотов, описуючи забороняючі норми права, співвідносить їх із обмеженнями.

У зв’язку з дослідженням механізму впливу права на суспільні відносини та умов підвищення ефективності даного впливу звертали увагу на правові обмеження такі автори, як А.М. Колодій, М.С. Кельман, Л.А. Луць, Р. Луцький, А.Ф. Крижанівський, Ю.М. Тодика. Вивчаючи умови ефективності законодавства, у низці робіт згадують

заходи обмежувального характеру С.П. Погрібняк, Р.А. Калюжний, О.І. Остапенко.

Безпосередньо правовим обмеженням, їх поняттю, функціям та проблемам ефективності впливу присвячено ряд робіт. Вони характеризують цю категорію як парну з правовим стимулом і обґрунтовують сутність, види та функції правових обмежень як інформаційно-психологічних засобів впливу права. Важливе значення має аналізований засіб у сфері здійснення влади. Більшість дослідників аналізують серед інших положень роль і місце правових обмежень у цій галузі (Є.В. Додін, О.О. Дудуров, С.М. Бобровник, М.І. Козюбра, В.Б. Ковальчук, Ю.Б. Ключковський, О.М. Мельник і т. д.).

Виклад основного матеріалу. Для того щоб розкрити поняття та особливості дії правового обмеження як методу правового регулювання, на нашу думку, необхідно розпочати саме із визначення поняття правового регулювання, особливостей, складу та інших, на перший погляд, скритих особливостей.

Харківський науковець І. Сирота зазначає: «... ми переконані, що у сучасному правовому просторі, ефективно використовуються процеси регулятивного спрямування і цілком закономірно вони позначені і зв'язно охарактеризовані через відповідні категорії. А, ці категорії, що пов'язані з процесом регулювання, наділені системними властивостями і утворюють понятійний ряд правового регулювання. У складі зазначених систем між її складовими відбуваються дуже суттєві та еволюційні зрушення. Відома, що демократична система назагал інформацію має сприймати ззовні, використовуючи її для своєї модернізації для переходу у наступний етап, більш якісний, при цьому на кожному оновленому етапі основним завданнями є збереження стійкості, єдності, рівноваги при цьому для підтримки своєї ідентичності постійно модернізувати свої складові елементи та структурні складові. Зазначені завдання можна вирішити, за однієї умови, регулювання зовнішнє має виступати як єдиний процес, що є фазою впорядкування та функціонування цієї системи» [1, с. 23].

Для більш адекватного розуміння самого терміну «регулювання» маємо зазначити, що наукові категорії є визначальним мірилом світоглядності самої правової науки, вони дають можливість більш ґрунтовно окреслити різні складові досліджуваних об'єктів, а також явищ та процесів та явищ правової реальності, власне вони мають бути насамперед зрозумілими, конструктивними

і містити характерні для них відповідні ознаки, які властиві цим поняттям. Аналіз наукових джерел дає нам підстави окреслити основні дефініції, які мають безпосереднє відношення до розкриття поняття «регулювання». Тому ми насамперед маємо уявити для себе такі поняття, як: регулювання, індивідуальне регулювання, саморегулювання, правове регулювання, нормативне регулювання. Ми переконані, що детальний науковий аналіз перерахованих правових категорій дасть переконливі аргументи уявити їх на належному теоретико-методологічному рівні. І поза сумнівом виокремить їм належне місце у системі сприятиме визначенню їх місця у системі інших наукових категорій. Ми є свідками того, що ця проблематика має неабияку теоретичну та практичну цінність у державотворчих та правотворчих процесах, особливо в умовах воєнного стану.

Насамперед слід дати саме визначення регулювання. У юридичних словниках ми зустріли різну інтерпретацію: підкорятися певному порядку, правилу; встановлювати правильну та вкрай необхідну для певної роботи взаємодію частин апарату, механізму, пристрою; щось робити для того, щоб отримати певні показники тощо [2, с. 480].

Автори підручника за загальною редакцією професора М. Козюбри наголошують: «Для спільного проживання у соціумі умовою була відповідна поведінка індивіда, при цьому на неї впливали й інші фактори та обставини. Крім того на особу здійснювався вплив різних засобів. Власне цей процес цілеспрямованого, безпосереднього впливу на поведінку людей виокремлює поняття соціального регулювання» [3, с. 80].

У юридичному словнику зазначається, що правове регулювання – регулювання суспільних відносин, що здійснюється за допомогою права та всієї сукупності правових засобів [4, с. 589].

Сам термін «регулювання» походить від латинського слова і в буквальному розумінні означає (правило), тобто означає приведення чогось у відповідність з чимось. Ми переконані що регулювати це впливати, визначати відповідну поведінку людей та їх осередків, при цьому спрямовуючи такий вплив на розвиток та ефективне функціонування, а також впорядкування та визначаючи перспективи подальшого буття. Зазначену думку поділяють і автори підручника за редакцією професора В. Копейчикова, підкреслюючи, що: «термін «регулювати» визначає чіткі кордони, окреслює поведінку людей, визначати у суспільних відносинах належний порядок, ста-

більність, відповідну впорядкованість, і найголовніше визначати напрями подальшого прогнозованого розвитку» [5, с. 217].

Аналіз наукових джерел дає нам підтвердження, що деякі учені про термін «регулювання» ведуть дискусії щодо того, що відносять його лише до феномену права як системи правових норм та до деяких інших відповідних правових явищ скажімо (правовідносин, актів реалізації норм права). Виникає питання, чому вони дотримуються таких поглядів і не сприймають регулювання суспільних відносин як впливового нормування з боку владних інститутів (держав, закон). На їхнє переконання оскільки, категорія «регулювання» не слід порівнювати з примусом, жорстким і владним приписом. Правова норма визначає лише модель відносин, і цілком закономірно, що у ній потреби, інтереси суспільні мають співвідноситись з інтересами усіх членів суспільства, окрім цього право як багатогранне явище використовує різноманітний інструментарій для впливу на поведінку людей, як заохочення, стимулювання, надання пільг, прав [6, с. 9–16].

Ми, цілком поділяємо думку сучасних вітчизняних учених, що пізнання категорії «регулювання» це процес, який вимагає усвідомлення, кристалізації його сутності. Звісно тут нам не обійтися без такого аспекту щодо розуміння сутності регулювання як звичаї, традиції, менталітет певної країни, які цілком логічно визначають межі правового усвідомлення предмета аналізу. Вивчаючи сутність процесу регулювання, враховуються традиції даної держави і використовується вже існуючі знання про предмет дослідження.

Але для переходу до визначення правового регулювання необхідно зробити відповідні посилання на теорію права, яка надає роз'яснення поняттям «правового впливу» і «правового регулювання». Ми стоїмо на позиціях, що правовий вплив є дещо ширшим поняттям, тому, що включає як нормативний так і організаційний вплив на відповідні суспільні відносини і не тільки системи юридичних засобів (тих, що безпосередньо регулюють ці відносини – норм права, правовідносин, актів реалізації і застосування права. Адже вже своїм існуванням право впливає на поведінку людей, тобто має певний юридичний вплив виховного, інформаційного та іншого характеру (крім регулятивного). Як культурна та інформаційна цінність право визначає діяльність людей, вводить її в межі цивілізованих суспільних відносин. Тобто, правовий вплив – це не

тільки чисто нормативний (регулятивний), але і психологічний, ідеологічний вплив на почуття, свідомість і дії людей (інформаційний та ціннісно – орієнтаційний вплив права) [7, с. 16–18].

На думку П. Рабіновича: «**правове регулювання** — це діяльність, яка здійснюється державно-владними інститутами при допомозі юридичних засобів вплив на суспільні відносини з метою їх закріплення, упорядкування, охорони та розвитку» [8, с. 165].

Це процес, який передбачає різноманітні засоби регулювання використовуючи при цьому інститути, що наділені специфічними повноваженнями з метою регулювання відносин між різними суб'єктами.

Предмет регулювання (суспільні відносини) до окресленої структури відносять мету, завдання та результат, які потребують відповідного регулювання, та на які спрямовані дії суб'єктів регулятивного впливу та юридичні факти, які зумовлюють процес регулювання. Аналіз наукової літератури дає підстави визначити предмет регулювання: до них ми відносимо юридично значущі відносини, що мають стійкість подій та дій; державно-правовий контроль припускається; визначають не тільки внутрішню, а й зовнішню потребу щодо регулювання.

Харківський правознавець О. Куракін наголошує , що предмет правового регулювання, це не тільки фактичні суспільні відносини, а відповідний правопорядок, який встановлюється у відповідній сфері об'єкта правової регуляції [9, с. 20]. Наступна позиція під предметом слід розуміти те, що регулює право, тобто певні види суспільних відносин, які є складною, багатоаспектною категорією. Прихильники такого підходу приділяють увагу структурі предмета правового регулювання, до якої належать такі елементи: відповідні суб'єкти – індивідуальні та колективні; поведінка, вчинки, дії; об'єкти (предмети, явища); соціальні факти (події, обставини) [3, с. 266].

«Автори підручника «Загальна теорія права» цілком резонно зазначають, що спектр суспільних відносин, що підлягають правовому регулюванню, не є постійним; він може змінюватися залежно від потреб суспільства» [3,с.98],

Ми переконані, що до предмета правового регулювання можемо віднести лише ті відносини, що регулюватися правом і потребують такого регулювання,. Властиво право не може регулювати думки людей, а також інші вияви їх поведінки, і ті, що не піддаються фіксації [10, с. 228].

Авторський колектив підручника у складі Є. Гіди, Є. Білозьорова, А. Завального та інших визначають предмет правового регулювання як конкретні вольові суспільні відносини та виділяють такі його властивості: вольовий характер; право регулює ті відносини, які потребують такого регулювання і є значимими для усіх без винятку [11, с. 101].

Ю. Ведерніков та А. В. Папірна у своєму підручнику наголошують щодо предмета правового регулювання, що йому належать якісно однорідні суспільні відносини, які регулюються правовими нормами [12, с. 138].

Суб'єкт, об'єкт, зміст, динамічні фактори як елементи допомагають нам розмежовувати предмет правового регулювання однієї галузі від іншої. Тому предмет правового регулювання слід розглядати як визначальний критерій системи права, який доповнюється відповідним методом правового регулювання [13, с. 130–131].

Отже, поняття правового регулювання є багатостороннім та може бути розглянуте із багатьох сторін, але необхідно погодитись із тим, що все ж таки, це процес регулювання відносин, які існують та виникають у суспільстві, та це регулювання здійснюється саме завдяки праву. І з цього розуміння випливає предмет правового регулювання, під яким розуміється сукупність однорідних суспільних відносин, які регулюються встановленими нормами права. Безпосередньо предмет правового регулювання вказує на групу правових суспільних відносин, які піддаються регулюванню. Є й інші позиції щодо визначення поняття предмета правового регулювання, які будуть наведені нижче, але при тому, критично різних визначень немає.

Проблема використання правових обмежень як правових засобів та способів, є фактично загальнотеоретичною, оскільки саме визначення та розуміння слова «обмеження» у юриспруденції використовується у багатьох значеннях. До прикладу, його використовують і по відношенню до права в цілому, у випадках розгляду права як фактору обмеження свободи [14, с. 36]

Також, правові обмеження можуть розглядатися у відношенні до багатогранних режимів правового регулювання, у даному випадку під режимом розуміється наявність визначених контрольних параметрів, що обмежують той чи інший спосіб правового регулювання [15, с. 98]. Тобто у самому загальному розумінні правові обмеження – це всі ті юридичні інструменти, завдяки яким задовольняються інтереси суб'єктів права, які забезпечу-

ють досягнення поставлених правових цілей. До правових обмежень, які використовуються правом задля правового регулювання можна віднести правові норми та принципи права, договори, юридичні факти, суб'єктивні права та свободи, юридичні обов'язки, приписи, заборони, покарання та інші. Не залежно від галузевого відношення того чи іншого правового обмеження, їх притаманні ряд особливостей та ознак. До них можна віднести те, о вони виражають юридичні досягнення цілей правового регулювання шляхом встановлення певних кордонів, меж, які обмежують свободу поведінки. Також, до ознак можна віднести те, що правові обмеження забезпечені юридичною силою, та гарантуються державою. Отже, доцільно сказати, що правовим обмеженням притаманні й соціальні риси. Тобто, правові обмеження є соціальними регуляторами суспільних відносин. Правові обмеження своєю дією показують можливості права, його потенціал у регулюванні суспільних відносин, а також потенціал у задоволенні різних видів потреб. Соціально-політичний сенс постановки проблеми правових обмежень, полягає у тому, що вони є не тільки соціальною необхідністю, але й те, що вони є певним видом об'єктивної законності, яка завдяки ефективному вирішенню цілей, які стоять перед ними, виражають цінність права як особливого регулятора соціальних відносин [16, с. 43–45].

На практиці, правові обмеження використовуються у чітко встановленому порядку, завдяки чому досягається вирішення економічних, політичних, соціальних, трудових, цивільних та інших задач, які потребують вирішення та врегулювання перед суспільством та державою. Система правових засобів впливають на суспільні відносини шляхом встановлення певних кордонів, меж, лімітів, які і створюють певний інструмент, або механізм правового обмеження. Правові обмеження містять такі властивості, та мають у своєму арсеналі такий набір інструментів, які не були притаманні першим соціальним регуляторам, таким як, звичаї, принципи моралі, або релігійні норми. Тим більше, в результаті науково – технічного прогресу, розвитку виробництва, та сфери інтелектуальних технологій показує необхідність та цінність застосування правових обмежень, як одного із основних інструментів. Отже, правові обмеження, є головним інструментом, який забезпечує нормальне функціонування всього суспільства, та ефективність соціального управління [17, с. 172–173]. Саме

тому, правильний вибір меж правового регулювання, має виключати помилкове використання правових обмежень, для тих відносин, які потребують якісно інакшого соціального регулювання.

Важливу роль правові обмеження грають при їх застосуванні у процесі правотворення. Правові обмеження у цьому випадку переходять у спеціально юридичну форму, та сам термін правових обмежень починає виражати юридичну інформацію, яка може використовуватися у процесі законодавства на декількох рівнях. Саме тому, необхідно дослідити вплив правових обмежень у законотворчості. Отже, правові обмеження передбачаються безпосередньо у статтях та нормах законодавства. Їх закріплення відбувається через різні форми виразу, такі як: заборони, приписи, обов'язки, покарання, недопущення та інші. Правові обмеження можуть бути обмеженнями, навіть у випадках відсутності самого слова «обмеження». У даному випадку, обмеження виступає не як синонім, а як родове поняття. До прикладу стаття 3 Конституції України, яка зазначає обов'язком держави є забезпечення прав та свобод громадянина. У наведеному прикладі, «обов'язок» є «обмеження», для держави, так як вона не має вчиняти ті чи інші дії, або бездіяльність, які можуть спричинити порушення прав та свобод, що знаходяться під охороною [18].

Другою особливістю використання правових обмежень у законотворчій діяльності, є можливість їх введення у дію правових обмеження не прямим шляхом. Тобто, мається на увазі те, що не обов'язково використовувати терміни обов'язку або заборони, або обмеження, щоб ввести у дію певне обмеження. Особливими словниковими формулюваннями, такими як «не може мати», «обіймати посаду», «за винятком», «окрім» можна або посилити або пом'якшити (або скасувати обмеження). Як приклад наведемо 103 статтю КУ, де наголошено на тому, що глава держави не може мати іншого представницького мандату, або обіймати посаду в органах влади, інших організаціях, що має на меті одержання прибутку [19]. У згаданій статті вислів «не може мати» встановлює обмеження. Прикладом пом'якшення обмеження, є положення законодавства про народних депутатів, які не мають займатися роботою, яка є оплачуваною, крім викладацької, наукової діяльності у вільний від виконання обов'язків народного депутата час. У цьому випадку «за винятком», є пом'якшенням вже встановленого правового обмеження.

Ще однією особливістю використання правових обмежень у правотворчій діяльності є те, що «обмеження» використовуються у назвах цілих правових актів, законів, кодексів, а також для назви розділів, статей та пунктів. Таке використання самого терміну «обмеження» надає можливість як законотворцю, та і суб'єктам, які стикаються із тим чи іншим актом в процесі суспільних відносин, суттєво зменшити випадки повторень, або неправильного розуміння суті правової норми. Виступаючи як форма зжатої правової інформації, поняття правового обмеження дозволяє замінити собою багато численні юридичні терміни, які несуть у собі єдину регуляційну мету. Наприклад, Закон України «Про заходи щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів і їх шкідливого впливу на здоров'я населення», Закон України «Про обмеження споживання і продажу пива та слабоалкогольних напоїв», Закон України «про санкції», стаття Закону України «Про статус народного депутата України», – народний депутат не має права, та інші. Сучасне Українське законодавство має велику кількість нормативно правових актів, які використовують різні форми виразу «обмежень» у назвах статей, розділів, або цілих нормативно правових актів. Окрім національного законодавства, обмеження у назвах нормативно – правових актів використовуються і на міжнародній арені. Найбільше поширення дані юридичні засоби отримали відображення у Всезагальній Декларації прав людини, Міжнародних пактах про економічні, соціальні та культурні права. До конкретних прикладів можна навести: «Конвенція про обмеження тривалості робочого часу на промислових підприємствах до 8 годин на день та 48 годин на тиждень», «Договір про нерозповсюдження ядерної зброї». Також використання обмежень має місце і у міжнародних нормах, до прикладу останні зміни, що були внесені згідно цього акту у законодавство США, є: заборони щодо здійснення операцій з проведення фінансових операцій де фіксуються терміни з назвами компаній, які перебувають під санкціями.

Висновок. На сьогодні в науці існують різні підходи до розуміння сутності та ролі правових обмежень. Це пояснюється інтегративним, узагальнювальним характером категорії, що є предметом розгляду. Але оскільки вона широко використовується в законодавстві на всіх рівнях і в правовій науці, то існує необхідність уточнення значення цього поняття.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Сирота І. М. Право соціального забезпечення в Україні: Підручник. Х. : Одісей. 2001. 420 с.

2. Словник української мови в 11 томах, Том 8. 1977 /Білодід І. К. та ін. Місце видання: Київ : «Наукова думка». С. 480. Джерело: twirpx.com toloka.to/t42380/

3. Загальна теорія права: підручник / За заг. ред. М.І. Козюбри. К. : Ваїте, 2015. 392 с.

4. Юридичний словник / За ред. Б.М. Бабія, В.М. Корецького, В.В. Цветкова. К. : Головна редакція Української рад. енцикл. АН України РСР, 1974. С. 589.

5. Загальна теорія держави і права / за ред. В.В. Копейчикова. Київ : Юрінком, 1997. 320 с.

6. Тарахович Т.І. Правове регулювання та правотворчість: співвідношення понять. *Держава і право*. 2010. Випуск 49. С. 9–16.

7. Платоненко О. С. Правове регулювання суспільних відносин: теоретичні основи. Заборони засоби регулювання суспільних відносин // Правове регулювання суспільних відносин: актуальні проблеми та вимоги сьогодення. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, Запоріжжя: Запорізька міська громадська організація «Істина», 2017. С. 16–18

8. Рабінович П. М. Основи теорії та філософії права: навч. посібник. Львів : Видавництво ЛОБФ «Медицина і право», 2021. 256 с.

9. Куракін, О. М. Механізм правового регулювання: теоретико-правова модель : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2016. 40 с.

10. Загальна теорія держави і права: підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; За ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. Харків: Право, 2009. 584 с.

11. Теорія держави і права : [підруч.] / [Гіда Є. О., Білозьоров Є. В., Завальний А. М. та ін.] ; за заг. ред. Є. О. Гіди. К. : ФОП О. С. Ліпкан, 2011. 260 с.

12. Ведерніков Ю. А. Теорія держави і права : [навч. посіб]. К. : Знання, 2008. 333 с.

13. Процевський О. І. Заборона примусової праці як складова принципу свободи праці. *Зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту ім. Г. С. Сковороди. Право*. 2014. Вип. 22. С. 30–40.

14. Білоскурська О. В., Федорчук М. Д. Нормативно-правове регулювання обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина в умовах воєнного стану в Україні. *Правова держава*. 2022. № 46. С. 7–18. doi:<https://doi.org/10.18524/24112054.2022.46.257802>.

15. Настюк В. Я. Адміністративно-правові режими в Україні : монографія / В. Я. Настюк, В. В. Белєвцева. Х. : Право, 2009. 128 с.

16. Полянський Т. Т. Зловживання правом (загальнотеоретичне дослідження) : монографія. Київ: Ред. журн. «Право України» ; Харків: Право, 2013. 376 с.

17. Шимон О. М. Зарубіжний досвід правового регулювання та застосування обмежень і заборон як засобів запобігання адміністративним правопорушенням, пов'язаним з корупцією. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. № 3. С. 169–175.

18. Закон України «Про статус народного депутата України»: редакція від 11.10.2017 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1993 3, ст. 17. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2790-12/print>

19. Закон про боротьбу із російським впливом у Європі та Євразії від 2017 року (CRIIEEA). URL: <https://www.congress.gov/crec/2017/06/12/CREC-2017-06-12-pt1-PgS3399-2.pdf>

REFERENCES:

1. Syrota I. M. Pravo sotsialnoho zabezpechennia v Ukraini : Pidruchnyk . Kh. : Odisei. 2001. 420 s.

2. Slovnyk ukrainskoi movy: v 11 tomakh. Tom 8, 1977. S. 480. / Bilodid I. K. ta in. Mistse vydannia : Kyiv. Vydavnytstvo : Naukova dumka. Dzherelo: twirpx.com toloka.to/t42380/

3. Zahalna teoriia prava: pidruchnyk / Za zah. red. M.I. Koziubry. K. : Vaite, 2015. 392 s.

4. Iurydychnyi slovnyk / Za red. B.M. Babiia, V.M. Koretskoho, V.V. Tsvietkova, K. : Holovna redaktsiia Ukrainskoi rad. entsykl. AN Ukrainy RSR, 1974. S. 589.

5. Zahalna teoriia derzhavy i prava / za red. V.V. Kopieichykova. Kyiv : Yurinkom, 1997. 320 s.

6. Tarakhovych T.I. Pravove rehuliuвання ta pravotvorchist: spivvidnoshennia poniat. Derzhava i pravo. 2010. Vypusk 49. S. 9–16.

7. Platonenko O. S. Pravove rehuliuвання suspilnykh vidnosyn: teoretychni osnovy. Zaboroni zasoby rehuliuвання suspilnykh vidnosyn // Pravove rehuliuвання suspilnykh vidnosyn: aktualni problemy ta vymohy sohodennia. Materialy mizhnarodnoi naukovovo – praktychnoi konferentsii, Zaporizhzhia : Zaporizka miska hromadska orhanizatsiia «Istyna», 2017. S. 16–18.

8. Rabinovych P. M. Osnovy teorii ta filosofii prava: navch. posibnyk. Lviv : Vydavnytstvo LOBF «Medytsyna i pravo», 2021. 256 s.

9. Kurakin, O. M. Mekhanizm pravovoho rehuliuвання: teoretyko-pravova model : avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.01 / MVS Ukrainy, Khark. nats. un-t vnutr. sprav. Kharkiv, 2016. 40 s.

10. Zahalna teoriia derzhavy i prava: pidruchnyk dlia studentiv iurydychnykh vyshchikh navchalnykh zakladiv / M. V. Tsvik, O. V. Petryshyn, L. V. Avramenko ta in.; Za red. d-ra yuryd. nauk, prof., akad. APrN Ukrainy M. V. Tsvika, d-ra yuryd. nauk, prof., akad. APrN Ukrainy O. V. Petryshyna. Kharkiv : Pravo, 2009. 584 s.

11. Teoriia derzhavy i prava : [pidruch.] / [Hida Ye. O., Bilozorov Ye. V., Zavalnyi A. M. ta in.] ; za zah. red. Ye. O. Hidy. K. : FOP O. S. Lipkan, 2011. 260 s.

12. Vediernikov Yu. A. Teoriia derzhavy i prava : [navch. posib]. K. : Znannia, 2008. 333 s.

13. Protsevskiy O. I. Zaborona prymusovoi pratsi yak skladova pryntsypu svobody pratsi. Zb. nauk. pr. Khark. nats. ped. un-tu im. H. S. Skovorody. Pravo. 2014. Vyp. 22. S. 30–40.

14. Biloskurska, O.V., & Fedorchuk, M.D. (2022). Normative-legal regulation of the exchange of constitutional rights and freedoms of people and citizens in the minds of the military camp in Ukraine. *Legal power*, 46, 7–18. doi: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2022.46.257802>

15. Nastiuk V. Ya. Administratyvno-pravovi rezhymy v Ukraini : monohrafiia / V. Ya. Nastiuk, V. V. Bielievitseva. Kh. : Pravo, 2009. 128 s.

16. Polianskyĭ T. T. Zlovzhvannia pravom (zahalnoteoretychne doslidzhennia) : monohrafiia. Kyiv : Red. zhurn. «Pravo Ukraïny» ; Kharkiv : Pravo, 2013. 376 s.

17. Shymon O. M. Zarubizhnyi dosvid pravovoho rehuliuвання ta zastosuvannya obmezhen i zaboron yak zasobiv zapobihannya administratyvnym pravoporushenniam, poviazanym z koruptsiieiu. Aktualni problemy vitchyznianoï yurysprudentsii. 2018. № 3. S. 169–175.

18. Zakon Ukrainy «Pro status narodnoho deputata Ukrainy»: redaktsiia vid 11.10.2017 roku. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1993. 3, st. 17. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2790-12/print>

19. Zakon pro borotbu iz rosiiskym vplyvom u Yevropi ta Yevrazii vid 2017 roku (CRIEEA). URL: <https://www.congress.gov/crec/2017/06/12/CREC-2017-06-12-pt1-PgS3399-2.pdf>

Стаття надійшла до редакції 12.02.2024

УДК 340.12

Котуха О. С.,

kotuha1@ukr.net, ORCID ID: 0000-0002-1198-8849,

Researcher ID: G-6561-2019,

к.ю.н., проф., декан факультету права,

Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

Попов Д. І.,

jurist7@gmail.com, ORCID ID: 0009-0003-8208-2424

к.ю.н., доцент кафедри теорії держави і права,

Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ ТА ПРАВА ЛЮДИНИ: ПРОБЛЕМИ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ПРАВА НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ ЕЛЕКТРОННОЇ ДЕРЖАВИ

Анотація. У статті досліджено проблеми цифровізації права на сучасному етапі розвитку електронної держави крізь призму взаємовідносин штучного інтелекту з правами людини. Зазначено, що сучасне українське суспільство є інформаційним, оскільки кількість, якість та ступінь використання інформації стають чинниками, що визначають рівень розвитку держави й суттєво впливають на її статус у світовому співтоваристві. Наголошено, що цифрові технології активно впроваджуються в усі галузі вітчизняного права. Центральне місце в системі цифрових технологій посідає система ШІ. Штучний інтелект став фокусом колективної свідомості людства у 2023 році, на що вказують найрізноманітніші індикатори. Активний розвиток цієї системи є одним з основних завдань сучасної Української держави. Відповідно до положень нової стратегії електронної держави в економічну, господарську та соціальну сфери мають бути впроваджені ІТ-технології, що дають змогу автоматизувати найпростіші й повторювані операції. Сказане свідчить про те, що розвиток і впровадження систем ШІ на державному рівні визнається завданням стратегічного характеру. Однією з основних сфер правового регулювання є саме цивільне право. На сьогодні вже законодавчо врегульовано інститут цифрових прав і цифрових об'єктів. Так, 2 березня 2024 року набув чинності Закон України «Про цифровий контент та цифрові послуги», яким врегульовано відносини між виконавцем та споживачем щодо надання цифрового контенту та/або цифрової послуги. Цифрові технології пронизують й галузь трудового права, насамперед що стосується регулювання дистанційного формату роботи. На сучасному етапі розвитку електронної держави багато роботодавців побачили вразливість людського чинника у трудових відносинах, що неминуче позначилося на продуктивності праці, вирішивши мінімізувати в такий спосіб ризики виробництва, пов'язані з людським чинником. Системи штучного інтелекту на сьогодні також активно застосовуються в споживчій, фінансовій та інших сферах. Системи ШІ можуть повідомляти громадянам різноманітну інформацію, можуть проводити найпростіші операції у фінансовій сфері, підтримувати з громадянами діалог тощо. У медичній галузі також застосовують систему ШІ. Так, передбачено вжиття заходів, спрямованих на підвищення якості і тривалості життя громадян України, зокрема: створення за допомогою ШІ національної системи консультивання жителів України за адресою проживання, що ґрунтується на аналізі штучним інтелектом клінічних, генних і поведінкових даних; упровадження технологій ШІ при створенні прогностичних систем своєчасної цілодобової медичної діагностики тощо. Зроблено висновок, що технології штучного інтелекту можуть призвести до різних видів шкоди, таких як збої в програмному забезпеченні, порушення безпеки, зловживання в роботі з даними та упередженість алгоритмів. Це може мати серйозні наслідки для окремих осіб та суспільства, оскільки вони можуть призвести до фізичних пошкоджень людям, тваринам або майну, неправильної діагностики та лікування у медицині, аварій на транспорті, фінансових збитків, тощо. Встановлення відповідальності за подібні збитки може стати викликом через складність встановлення суб'єкта відповідальності і часто непрозорість систем штучного інтелекту. Таке активне впровадження системи ШІ зумовлює необхідність його детальної нормативно-правової регламентації, зокрема у сфері притягнення ШІ до юридичної відповідальності. І передусім потрібно визначити чіткі принципи відповідальності та відшкодування шкоди, спричиненої ШІ, зокрема розмежуванням відповідальності між розробниками, власниками, користувачами та іншими сторонами, причетними до впровадження й експлуатації технологій ШІ.

Ключові слова: права людини, цифровізація права, штучний інтелект, правове регулювання, електронна держава, електронний суд, цифрові технології, правосуб'єктність, юридична відповідальність.

Kotukha O. S.,

kotukha1@ukr.net, ORCID ID: 0000-0002-1198-8849,

Researcher ID: G-6561-2019,

PhD in Law, Prof., Dean of the Faculty of Law,

Lviv University of Trade and Economics, Lviv

Popov D. I.,

jurist7@gmail.com, ORCID: 0009-0003-8208-2424

PhD in Law, Associate Professor,

Department of State and Law Theory,

Lviv University of Trade and Economics, Lviv

ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND HUMAN RIGHTS: PROBLEMS OF DIGITALIZATION OF LAW AT THE CURRENT STAGE OF DEVELOPMENT OF THE ELECTRONIC STATE

Abstract. *The article examines the problems of digitalization of law at the current stage of the development of the electronic state through the prism of the relationship between artificial intelligence and human rights. It is noted that the modern Ukrainian society is informational, since the quantity, quality and degree of use of information become factors that determine the level of development of the state and significantly affect its status in the world community. It was emphasized that digital technologies are being actively implemented in all areas of domestic law. The central place in the system of digital technologies is occupied by the AI system. Artificial intelligence has become the focus of the collective consciousness of humanity in 2023, as indicated by various indicators. Active development of this system is one of the main tasks of the modern Ukrainian state. In accordance with the provisions of the new strategy of the electronic state, IT technologies should be implemented in the economic, economic and social spheres, which make it possible to automate the simplest and repetitive operations. The above indicates that the development and implementation of AI systems at the state level is recognized as a strategic task. One of the main areas of legal regulation is civil law itself. To date, the institute of digital rights and digital objects has already been regulated by law. Thus, on March 2, 2024, the Law of Ukraine "On Digital Content and Digital Services" entered into force, which regulates the relationship between the performer and the consumer regarding the provision of digital content and/or digital services. Digital technologies also permeate the field of labor law, primarily as regards the regulation of the remote work format. At the current stage of the development of the electronic state, many employers saw the vulnerability of the human factor in labor relations, which inevitably affected labor productivity, and decided to minimize the production risks associated with the human factor in this way. Today, artificial intelligence systems are also actively used in consumer, financial and other spheres. AI systems can provide citizens with various information, can carry out the simplest operations in the financial sphere, maintain a dialogue with citizens, etc. The AI system is also used in the medical field. Thus, it is envisaged to take measures aimed at improving the quality and length of life of Ukrainian citizens, in particular: creation with the help of AI of a national system of counseling of residents of Ukraine based on the analysis of clinical, genetic and behavioral data by artificial intelligence; implementation of AI technologies in the creation of progressive systems of timely round-the-clock medical diagnostics, etc. It concluded that AI technologies can lead to various types of harm, such as software failures, security breaches, data abuse, and algorithmic bias. This can have serious consequences for individuals and society, as they can lead to physical damage to people, animals or property, incorrect medical diagnosis and treatment, traffic accidents, financial losses, etc. Establishing liability for such damages can be a challenge due to the complexity of establishing the subject of responsibility and the often opaqueness of artificial intelligence systems. Such an active implementation of the AI system necessitates its detailed legal regulation, in particular in the field of bringing AI to legal responsibility. And above all, it is necessary to define clear principles of responsibility and compensation for damage caused by AI, in particular, the separation of responsibilities between developers, owners, users and other parties involved in the implementation and operation of AI technologies.*

Key words: human rights, digitalization of law, artificial intelligence, legal regulation, electronic state, electronic court, digital technologies, legal personality, legal responsibility.

JEL Classification: K 10, K 38

DOI: 10.32782/2616-7611-2024-15-03

Актуальність проблеми дослідження.

Актуальність дослідження полягає в тому, що невід’ємною частиною сучасного суспільства є інформаційні технології та цифровізація усіх сфер життєдіяльності. Сучасне українське суспільство є інформаційним, оскільки кількість, якість та ступінь використання інформації стають чинниками, що визначають рівень розвитку держави й суттєво впливають на її статус у світовому співтоваристві [1]. Цифрові технології особливо активно почали розвиватися із запровадженням у 2020 році постковідних обмежень. Саме пандемія послугувала поштовхом перетворення Української держави на цифрову платформу.

Цифрові технології активно впроваджуються в усі галузі вітчизняного права. Однією з основних є саме цивільне право. На сьогодні вже законодавчо врегульовано інститут цифрових прав і цифрових об’єктів. Так, 2 березня 2024 року набув чинності Закон України «Про цифровий контент та цифрові послуги», яким врегульовано відносини між виконавцем та споживачем щодо надання цифрового контенту та/або цифрової послуги [2]. Цим Законом визначено такі поняття, як: товар з цифровими елементами – рухома річ, що містить у собі або пов’язана з використанням цифрового контенту та/або цифрової послуги таким чином, що відсутність цифрового контенту та/або цифрової послуги унеможлиблює виконання таким товаром його функцій; цифрова послуга – послуга, що надає можливість споживачу створювати, обробляти, зберігати та поширювати дані у цифровій формі або отримувати доступ до таких даних, а також здійснювати будь-які інші дії з даними у цифровій формі, що були створені чи завантажені споживачем або іншими користувачами такої послуги. До цифрових послуг належать, зокрема, такі, що дають змогу створювати, обробляти, отримувати доступ або зберігати дані в цифровій формі, включаючи хостинг файлів, обробку текстів або гри, які пропонуються в середовищі хмарних обчислень і соціальних мережах; цифрове середовище – апаратне, програмне забезпечення та будь-яке мережеве підключення, що використовується з метою отримання доступу до цифрового контенту та/або цифрової послуги та забезпечує можливість їх використання споживачем; цифровий контент – дані, які створюються і надаються в цифровій формі. До цифрового контенту належать, зокрема, комп’ютерні програми, застосунки, відеофайли, аудіофайли, музичні файли, цифрові ігри та електронні книги тощо [2].

Цифрові технології пронизують й галузь трудового права, насамперед що стосується регулювання дистанційного формату роботи. На сучасному етапі розвитку електронної держави багато роботодавців побачили вразливість людського чинника у трудових відносинах, що неминуче позначилося на продуктивності праці, вирішивши мінімізувати в такий спосіб ризики виробництва, пов’язані з людським чинником. «Роль “живої праці” перебирає на себе штучний інтелект, що виконує певні види діяльності замість працівника, зокрема здійснює запрограмований вплив на предмет праці за допомогою засобів праці з використанням цифрових технологій» [3], – наголошує Н. Азьмук.

Центральне місце в системі цифрових технологій посідає система ШІ. На сьогодні виділяють кілька можливих рівнів залучення штучного інтелекту (далі – ШІ) до сфери праці: полегшення праці; автоматизація праці; розширення можливостей працівника; повна заміна працівника. Разом з тим, рекрутери відзначають ефективність індивідуального застосування ChatGPT у своїй роботі, зокрема: створення привабливих описів вакансій; дослідження ринку: конкуренти, зарплати, попит тощо; підготовка запитань для співбесіди; комунікація з кандидатами: переписка, робота із запереченнями, делікатний зворотний зв’язок; пошук кандидатів: поради щодо ресурсів, створення булен-запитів (пошук вебсторінок з використанням спеціальних операторів), підбір ключових слів; аналіз резюме: розпізнавання ключових слів для оцінки навичок кандидата; презентація кандидата менеджеру з найму [4]. Окрім того, рекрутери виділяють такі переваги індивідуального використання ChatGPT у процесі найму: зменшення часу на роботу з вакансією та на розробку шаблонів листів, звітів, що сприяє скороченню часу на найм загалом; покращення досвіду взаємодії кандидатів і замовників внаслідок більш привабливої й делікатнішої комунікації; заощадження коштів на послугах копірайтерів для рекрутмент-відділу [4].

Цифрові технології масово застосовуються не тільки в матеріальних галузях права, а й у процесуальних (система «електронне правосуддя», «електронний документообіг» тощо). У міжнародних актах, що мають суто рекомендаційний характер щодо характеристики ШІ, можемо побачити принципи роботи зі штучним інтелектом у судових системах – Європейська етична хартия Ради Європи щодо використання штучного інтелекту в судових системах [5]. Наразі в судо-

вому розгляді вже застосовуються технології відеозв'язку, електронний оборот, на обговоренні стоїть питання розгляду справ ШІ-суддею.

Варто зазначити, що системи штучного інтелекту на сьогодні також активно застосовуються в споживчій, фінансовій та інших сферах. Системи ШІ можуть повідомляти громадянам різноманітну інформацію, можуть проводити найпростіші операції у фінансовій сфері, підтримувати з громадянами діалог тощо.

У медичній галузі також застосовують систему ШІ. Так, передбачено вжиття заходів, спрямованих на підвищення якості і тривалості життя громадян України, зокрема: створення за допомогою ШІ національної системи консультування жителів України за адресою проживання, що ґрунтується на аналізі штучним інтелектом клінічних, генних і поведінкових даних; упровадження технологій ШІ при створенні прогресивних систем сучасної цілодобової медичної діагностики (віртуальних консультантів, кібернетичних експертів тощо); диверсифікація медицини у контрольовану штучним інтелектом ширшу соціальну сферу, яка використовує усі форми даних про здоров'я, враховуючи геноміку, метадані, електронні медичні картки та біометрію для забезпечення здоров'я населення; упровадження інструментів взаємодії з пацієнтами на основі ШІ (чат-боти, мобільні пристрої тощо); навчання пацієнтів щодо ухвалення поінформованих рішень, самоконтролю стану здоров'я та профілактики за допомогою ШІ; пріоритизація (ранжування) груп пацієнтів за ризиками і ведення проактивного втручання за допомогою технологій ШІ; дослідження соціальних детермінант охорони здоров'я й управління здоров'ям населення за допомогою технологій ШІ [6, с. 73]. Цікаво, що медицині сьогодні відомі різні способи штучної репродукції: екстракорпоральне запліднення; штучна інсемінація; збереження гамет чи ембріонів; редагування геному [7].

Отже, штучний інтелект став фокусом колективної свідомості людства у 2023 році, на що вказують найрізноманітніші індикатори: від визнання словом року та загальної доступності інструментів генеративного ШІ до фінальних кроків у прийнятті EU AI Act, Указу Президента США про безпечну, захищену та надійну розробку й використання ШІ, законодавства КНР щодо ШІ і аж до наукової гіпотези, що інопланетяни є формою ШІ [8]. Активний розвиток цієї системи є одним з основних завдань сучасної Української держави. Відповідно до положень нової стратегії електронної держави в еконо-

мічну, господарську та соціальну сфери мають бути впроваджені ІТ-технології, що дають змогу автоматизувати найпростіші й повторювані операції. Сказане свідчить про те, що розвиток і впровадження систем ШІ на державному рівні визнається завданням стратегічного характеру.

Ступінь наукової розробки проблеми дослідження. Вагомий внесок у дослідження феномену штучного інтелекту зробили зарубіжні (R. E. Bellman, R. S. Engelmores, R. Kurzweil, N. J. Nilsson, C. Smith) і вітчизняні вчені (Н. Азьмук, О. Барабаш, О. Кармаза, В. Кулич, Н. Стефанишин, Т. Схаб-Бучинська, О. Росильна, Н. Ткачук, Т. Тарасевич, Н. Шишка) та багато інших дослідників, які у своїх наукових публікаціях порушували тему сучасних інформаційних технологій та їх впливу на розвиток сучасної електронної держави.

Метою статті є аналіз проблем цифровізації права на сучасному етапі розвитку електронної держави крізь призму взаємовідносин штучного інтелекту з правами людини.

Виклад матеріалу. Нині такі поняття, як віртуальне спілкування, штучний інтелект (далі – ШІ), дистанційні технології й механізми в різних сферах життя суспільства тощо потребують особливого контролю й уваги з погляду їх правового регулювання. Сучасні технології стають дедалі доступнішими для споживача. Зараз уже не потрібен особливий дозвіл або спеціалізоване обладнання, за допомогою якого можна «увійти» в цифровий світ, створити новий ШІ, знайти всю потрібну інформацію і «піти» непоміченим. Природно, усе це вимагає суворого дотримання прав і свобод людини і громадянина, юридичних осіб з боку представників влади і розробників нових технологій, а також держави загалом [9]. Втручання, як у сам цифровий світ, так і в життя людей за його допомогою, може спричинити серйозні порушення прав і свобод людини та громадянина, порушення особистих кордонів, руйнування звичних підвалин життя населення, втрату звичаїв тощо.

Прийнята 10 грудня 1948 року Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй Загальна декларація прав людини стала основоположним документом для безлічі міжнародних договорів з прав людини і розвитку норм у сфері захисту прав людини в усьому світі, що мають юридичну силу [10]. Вона досі слугує фундаментом захисту прав людини: у разі боротьби з несправедливістю, вирішення конфліктів чи коли люди зазнають репресій тощо [10]. Однак

у зв'язку з інформаційним прогресом цей документ, як основоположний, потребує внесення низки суттєвих змін.

Штучний інтелект – функція штучної свідомості, яка представлена створеною і контролюваною нею системою алгоритмів, забезпечує самонавчання згідно з наявною інформацією, набутими знаннями, правилами, законами суспільства та своїм досвідом, створення на цій основі нових знань для виконання доручень людини, а також здатність проводити самодіагностику й обґрунтовувати прийняті нею рішення [6].

Розвиток технологій ШІ є важливим трендом сучасності. Провідні світові компанії і держави приділяють велику увагу цьому питанню. Уже понад 50 держав створили й прийняли до виконання не тільки концепції, але вже й стратегії розвитку штучного інтелекту, в яких окреслили загальні напрями наукових досліджень і бізнесу в цій сфері. Україна також не повинна бути осторонь цих процесів [6]. Першу спробу нормативного визначення такої дефініції було зроблено наприкінці 2020 року в Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні [11].

Наразі в Україні почали розробляти нормативне поле для ШІ. З цією метою вже провели стратегічну сесію з цього питання, залучивши експертів, урядовців, народних депутатів та юристів. Під час сесії обговорили шляхи, якими може йти Україна у сфері правового регулювання штучного інтелекту [12]. У стратегії враховано рекомендації Ради Європи з питань ШІ від 22 травня 2019 року (OECD Legal Instruments), встановлено принципи діяльності з розвитку ШІ. Це, зокрема:

1) інклюзивний ріст, стійкий розвиток і загальний добробут. Будь-яка діяльність з розвитку ШІ має сприяти подоланню економічної, соціальної та інших видів нерівності, захисту навколишнього середовища, сталому розвитку й підвищенню добробуту і якості життя населення;

2) людиноцентричні цінності та чесність. Процес розвитку ШІ мусить забезпечувати верховенство права, демократичні цінності і права людини, зокрема право на працю, захист приватної інформації, чесність, суспільну справедливість, а також надавати громадянам можливість отримувати знання й набувати навички для успішної адаптації до впровадження технологій ШІ;

3) прозорість і зрозумілість. Розробники ШІ мають бути відкритими й готовими пояснити зміст власних розробок, сприяти подоланню страхів людей щодо нових технологій;

4) безпека і надійність. Системи ШІ мають бути безпечними й надійними протягом усього життєвого циклу. Особи й організації, що займаються розвитком ШІ, мають забезпечити надійний ризик-менеджмент і контроль кожного етапу життєвого циклу технологій ШІ, аналіз їхньої стабільності й безпечності. Крім того, системи на базі ШІ не повинні мати можливостей зумисного завдання шкоди громадянам і юридичним особам. Усі ризики виникнення негативних наслідків використання технологій ШІ мають бути мінімізовані;

5) звітність. Усі сторони, що беруть участь у розвитку технологій ШІ, мають бути підзвітні суспільству щодо виконання зазначених принципів;

6) цілісність інноваційного циклу. Сторони мусять забезпечувати тісну взаємодію наукових досліджень і розробок у сфері ШІ з реальним сектором економіки;

7) технологічна незалежність. Держава повинна забезпечити необхідний рівень незалежності країни у сфері ШІ, зокрема за допомогою переважного використання національних технологій і технологічних рішень, розроблених на основі ШІ [6].

Стратегія розвитку ШІ в Україні враховує результати Генеральної конференції ЮНЕСКО 21 листопада 2021 року. На цій конференції 193 країни, враховуючи Україну, ухвалили глобальні етичні стандарти для штучного інтелекту, які виділяють чотири основні напрями регулювання поведінки ШІ: захист даних; соціальна оцінка та масове спостереження; контроль; захист навколишнього середовища. Стратегія розвитку штучного інтелекту в Україні узгоджується з ключовими положеннями Відповідальної стратегії штучного інтелекту Департаменту оборони США і шляхів її впровадження, прийнятої в червні 2022 року, зокрема враховує етичні принципи характеристик ШІ: відповідальність (англ. responsibility); справедливість (англ. equitability); зрозумілість (англ. tractability); надійність (англ. reliability); керованість (англ. governability). Ці стандарти сприятимуть ефективному використанню переваг машинних алгоритмів і водночас допоможуть знизити ризики, пов'язані з прозорістю та конфіденційністю [6].

Варто зазначити, що серед правознавців уже визначено можливі напрями розробки правового регулювання діяльності ШІ. Так, у доповіді, розробленій у Стенфордському університеті, запропоновано варіанти таких напрямів до 2030 року, серед яких можна виділити визначення способу накопичення знань у сфері штучного інтелекту на різних рівнях управління [13].

У Європейському парламенті також зробили важливий крок до регулювання штучного інтелекту, визначивши потенційно шкідливі наслідки цієї технології. Європейський Союз до 2025 року збирається ухвалити закон, який регулюватиме розвиток систем ШІ та захищатиме від них громадян. Закон регулюватиме ШІ відповідно до рівня ризику: що вищий він для прав чи здоров'я людей, то більше зобов'язань. Список високого ризику містить штучний інтелект в освіті, критичній інфраструктурі, громадському порядку та управлінні міграцією [12]. На думку дослідників, ризики від неконтрольного чи неетичного застосування технологій ШІ становлять цілком реальні небезпеки для людства. А саме: втрата робочих місць людьми через автоматизацію рутинних повторюваних операцій; порушення приватності, ледь не до повної її руйнації; помилково упереджені рішення систем через викривленість початкових навчальних даних (algorithmic bias) тощо [14].

Із цих питань у Великій Британії упродовж 2023 року було проведено перший в історії саміт з безпечності ШІ, на якому було розглянуто ризики, пов'язані зі штучним інтелектом, відтак розроблятимуть шляхи їх зменшення за допомогою скоординованих на міжнародному рівні дій [12].

Утім, незважаючи на активне впровадження і розвиток цих систем, на законодавчому рівні не врегульовано їхнього правового статусу, що створює сприятливе підґрунтя для дискусій і суперечок у науковому середовищі щодо визнання систем штучного інтелекту об'єктом або суб'єктом цивільних правових відносин.

Передусім звернемо увагу на те, що на законодавчому рівні не розкривається дефініція досліджуваного поняття. Таке становище, на переконання вчених, зумовлено відсутністю і у Старому, і в Новому світі єдиного правового підходу до встановлення його сутнісних характеристик. Зокрема, творці European Civil Law Rules on Robotics вважають, що не можна дати точну дефініцію штучного інтелекту, це пов'язано з наявністю різних видів роботів. У зв'язку із цим, на їхню думку, до вивчення останніх потрібно підходити, розглядаючи кожен роботизовану систему окремо [15, с. 312]. Вищевказане, однак, має не правовий, а науковий характер, що не дає змоги визначити підхід законодавця щодо правового статусу штучного інтелекту.

При цьому, зважаючи на відсутність офіційного підходу законодавця до правового статусу ШІ, виникає питання: чи розкривати відповідні законоположення про штучний інтелект

у цивільно-правових нормах про речі, як об'єкти цивільних правовідносин, чи в цивільно-правових нормах про результати інтелектуальної діяльності. На думку вітчизняних учених, штучний інтелект варто розглядати як об'єкт цивільних правовідносин, щодо якого вони й виникають; штучний інтелект є об'єктом цивільних прав, як варіант, річ, яку можна продати, купити, подарувати, обміняти тощо, або ж об'єктом права інтелектуальної власності, що створений в результаті творчої, інтелектуальної діяльності людини; українське суспільство не готове сприйняти ШІ суб'єктом правовідносин, а законодавець наділити останнього відповідною правосуб'єктністю, бо це, серед іншого, порушує концепцію української цивілістики загалом; стосовно юридичної відповідальності за завдану шкоду штучним інтелектом, то мають застосовуватися норми чинного законодавства про діяльність, пов'язану з джерелом підвищеної небезпеки і вона покладається на володільця штучного інтелекту [16].

Станом на сьогодні проблема відсутності належної законодавчої регламентації ШІ та його правового статусу є однією з актуальних. Сказане зумовлено необхідністю нормативно-правового врегулювання цивільно-правової відповідальності за шкоду, завдану штучним інтелектом. Так, В.Кулинич вказує, що відповідальність у правовідносинах, які виникають внаслідок завдання шкоди роботами, покладається на володільців таких роботів, як на володільців джерела підвищеної небезпеки, або на виробників таких роботів [17].

Технології штучного інтелекту можуть призвести до різних видів шкоди, таких як збої в програмному забезпеченні, порушення безпеки, зловживання в роботі з даними та упередженість алгоритмів. Це може мати серйозні наслідки для окремих осіб та суспільства, оскільки вони можуть призвести до фізичних пошкоджень людям, тваринам або майну, неправильної діагностики та лікування у медицині, аварій на транспорті, фінансових збитків, тощо. Встановлення відповідальності за подібні збитки може стати викликом через складність встановлення суб'єкта відповідальності і часто непрозорість систем штучного інтелекту. Іншими словами, залучення численних зацікавлених сторін, таких як розробники, оператори та користувачі ШІ, робить питання відповідальності ще більш складним [18, с. 272–273]. У зарубіжних країнах роботи вже завдавали шкоди здоров'ю громадян, у деяких випадках були і смертельні наслідки. Так, у США робот-маніпулятор на підприємстві

притиснув до плити співробітника, що призвело до настання смерті. У торговому центрі робот-поліцейський скоїв наїзд на дитину. Також на заводі Tesla в Техасі робот вийшов з ладу і напав на інженера, чим завдав удару чоловікові в ліву руку в той момент, коли він програмував інших роботів. У результаті інциденту співробітник отримав відкриту рану [19].

Викладене свідчить про те, що активне впровадження системи ШІ зумовлює необхідність його детальної нормативно-правової регламентації, зокрема у сфері притягнення ШІ до юридичної відповідальності. І передусім потрібно визначити чіткі принципи відповідальності та відшкодування шкоди, спричиненої ШІ, зокрема розмежуванням відповідальності між розробниками, власниками, користувачами та іншими сторонами, причетними до впровадження й експлуатації технологій ШІ.

Висновки. Тож у рамках проведеного дослідження ми дійшли висновку про те, що останніми роками процеси цифровізації активно пронизують усі сфери життя суспільства. І правова сфера не є винятком. На державному рівні ухвалюють закони, що регулюють цифрові права та цифрові об'єкти. Цифрові технології охоплюють практично всі галузі вітчизняного права. Однією з основних є цивільно-правова галузь. Невід'ємним елементом цифрової трансформації є штучний інтелект. На сьогодні на рівні норм чинного цивільного законодавства не врегульовано правового статусу системи ШІ, що створює сприятливий ґрунт для дискусій і суперечок у науковому середовищі щодо визнання цих систем як об'єкта або суб'єкта (учасника) цивільних правовідносин. У зв'язку із цим, законодавець має приділити увагу нормативному регулюванню правового статусу системи штучного інтелекту, внести відповідні доповнення до Цивільного кодексу в частині правового статусу ШІ та притягнення його до юридичної відповідальності.

Отже, цифрова трансформація стрімкими темпами поширюється по всьому світу, охоплюючи щораз нові країни, що згодом може призвести до ефективнішого міжнародного захисту прав і свобод громадян, появи нових міжнародно-правових принципів і норм, які конкретизуватимуть права і свободи людини в умовах цифровізації. Однозначно можна зробити висновок, що процес цифрової трансформації всього світу незворотний, як і наслідок трансформації прав і свобод кожного громадянина незалежно від його державної або національної належності. Одні

країни будуть розвиватися і впроваджувати нові технології швидше і активніше, ніж інші. Однак рано чи пізно вся світова спільнота зазнає цифровізації: для когось це спричинить низку негативних наслідків, але для більшості населення лише посилить науково-технічний прогрес і, як наслідок, грамотність людства. Утім, перед представниками сучасного світу стоїть завдання – не дозволити науково-технічному прогресу гальмувати і, як наслідок, сприяти регресу суспільства. Потрібно здійснювати інформаційно-просвітницьку роботу з пропаганди цифрових технологій, пояснювати і негативні, і позитивні сторони цього процесу, адже, як показує світовий досвід, позитивних є набагато більше.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гаврильців М. Т. Конституційні гарантії захисту інформаційних прав людини в Україні. *Актуальні проблеми інтелектуального, інформаційного, ІТ та Інтернет права* : матер. Шостої всеукр. наук.-практ. конф. (м. Львів, 29 верес. 2022 р.). Львів : Юрид. ф-т Львів. нац. ун-ту ім. І. Франка, 2022. С. 42–46.

2. Про цифровий контент та цифрові послуги : Закон України від 10.08.2023 № 3321-ІХ. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3321-20#Text> (дата звернення: 08.03.2024).

3. Азьмук Н. А. Зайнятість і мотивація праці в інформаційній економіці: трансформація і взаємозв'язок. *Проблеми економіки*. 2017. № 4. С. 376–383.

4. 53% роботодавців вважають досвід взаємодії з ChatGPT корисним. *WORK.ua*. 2023. 4 квіт. URL: <https://www.work.ua/news/ukraine/2364/> (дата звернення: 08.03.2024).

5. European Ethical Charter on the Use of Artificial Intelligence in Judicial Systems and their environment / Adopted at the 31st plenary meeting of the CEPEJ (Strasbourg, 3–4 December 2018). URL: <https://rm.coe.int/ethical-charter-en-for-publication-4-december-2018/16808f699c> (viewed on 08.03.2024).

6. Стратегія розвитку штучного інтелекту в Україні : монографія / [за заг. ред. А. І. Шевченка]. Київ : ІППІ, 2023. 305 с. URL: https://jai.in.ua/archive/2023/ai_mono.pdf (дата звернення: 08.03.2024).

7. Тарасевич Т. Ю. Правове регулювання штучного інтелекту у сфері репродуктивних функцій людини: сучасні виклики та перспективи реалізації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Сер. «Право»*. 2023. Вип. 75, ч. 1. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/275558/270584> (дата звернення: 08.03.2024).

8. Андрієнко О. В. Людина vs штучний інтелект: монополія людини на смисли, креативність

та відповідальність. *Соціальна і цифрова трансформація: теоретичні та практичні проблеми правового регулювання* : матер. III Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 23 листоп. 2023 р.) / наук. кер. конф. О. А. Баранов ; упоряд. : М. В. Дубняк, С. О. Дорогих. Київ, 2023. С. 41–45.

9. Ткачук Н. І. Правовий механізм захисту інформаційних прав та свобод людини і громадянина в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Сер. «Право»*. 2018. Вип. 49, т. 2. С. 82–85.

10. Загальна декларація прав людини : міжнар. док. від 10.12.1948 / ООН. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 08.03.2024).

11. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні : розпорядження Кабінету Міністрів України від 02.12.2020 № 1556-р. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text> (дата звернення: 08.03.2024).

12. Федоров: Україна почала роботу над правовим регулюванням штучного інтелекту. *Суспільне. Новини*. 2023. 3 серп. URL: <https://suspilne.media/543113-ukraina-pocala-robotu-nad-pravovim-reguluvannam-stucnogo-intelektu-fedorov/> (дата звернення: 08.03.2024).

13. Artificial Intelligence and Life in 2030: One Hundred Year Study on Artificial Intelligence. 2016. Stanford University. URL: https://ai100.stanford.edu/sites/g/files/sbiybj18871/files/media/file/ai100report10032016fnl_singles.pdf (viewed on 08.03.2024).

14. Вишня Г. Штучний інтелект і людина: загрози і можливості. *Радіо Свобода*. 2021. 12 верес. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/shtuchnyi-intelekt-zagrozy-i-mozhlyvisti/3114592.html> (дата звернення: 08.03.2024).

15. Теличко О. А., Рекун В. А., Чабаненко Ю. С. Проблеми визначення та нормативного закріплення поняття «штучний інтелект» у законодавстві зарубіжних країн та України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 2. С. 310–313. URL: http://lsey.org.ua/2_2021/77.pdf (дата звернення: 08.03.2024).

16. Стефанишин Н. М., Схаб-Бучинська Т. Я. Штучний інтелект в системі об'єктів цивільних прав. *Аналітично-порівняльне правознавство : електр. наук. вид.* 2023. № 3. С. 126–131. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/284590/278720> (дата звернення: 08.03.2024).

17. Кулинич В. Цифрова особистість: чи можуть роботи бути наділені правами? *Юридична газета*. 2017. № 49 (599). URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/cifrova-osobistist-chi-mozhut-roboti-buti-nadileni-pravami.html> (дата звернення: 08.03.2024).

18. Шишка Н. Щодо відшкодування шкоди, завданої використанням технологій штучного інтелекту: стан правового регулювання в Україні та досвід ЄС. *Проблеми цивільного права та процесу* : тези доп. учасн. наук.-практ. конф., присв. 98-й річниці від дня народження О. А. Пушкіна (м. Вінниця, 19 трав. 2023 р.). Вінниця, 2023. С. 272–279. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/21a0030c-d502-4614-bda8-c7ca7a3aad2a/content> (дата звернення: 08.03.2024).

19. Робот Ілона Маска вперше завдав шкоду людині. *No worries!* 2023. 28 груд. URL: <https://noworries.news/robot-ilona-maska-vpershe-zavdav-shkodu-lyudyni/> (дата звернення: 08.03.2024).

REFERENCES:

1. Havryltsiv M. T. Konstytutsiini harantii zakhystu informatsiinykh prav liudyny v Ukraini. Aktualni problemy intelektualnoho, informatsiinoho, IT ta Internet prava : mater. Shostoi vseukr. nauk.-prakt. конф. (м. Lviv, 29 veres. 2022 r.). Lviv : Yuryd. f-t Lviv. nats. un-tu im. I. Franka, 2022. S. 42–46.

2. Pro tsyfrovyyi kontent ta tsyfrovyyi posluhy : Zakon Ukrainy vid 10.08.2023 № 3321-IX. Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» / VR Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3321-20#Text> (data zvernennia: 08.03.2024).

3. Azmuk N. A. Zainiatist i motyvatsiia pratsi v informatsiinii ekonomitsi: transformatsiia i vzaiemozviazok. *Problemy ekonomiky*. 2017. № 4. S. 376–383.

4. 53% robotodavtsiv vvazhaiut dosvid vzaiemodii z ChatGPT korysnym. *WORK.ua*. 2023. 4 kvit. URL: <https://www.work.ua/news/ukraine/2364/> (data zvernennia: 08.03.2024).

5. European Ethical Charter on the Use of Artificial Intelligence in Judicial Systems and their environment / Adopted at the 31st plenary meeting of the CEPEJ (Strasbourg, 3–4 December 2018). URL: <https://rm.coe.int/ethical-charter-en-for-publication-4-december-2018/16808f699c> (viewed on 08.03.2024).

6. Stratehiia rozvytku shtuchnoho intelektu v Ukraini : monohrafiia / [za zah. red. A. I. Shevchenka]. Kyiv : IPShI, 2023. 305 s. URL: https://jai.in.ua/archive/2023/ai_mono.pdf (data zvernennia: 08.03.2024).

7. Tarasevych T. Yu. Pravove rehuliuвання shtuchnoho intelektu u sferi reproduktyvnykh funktsii liudyny: suchasni vyklyky ta perspektyvy realizatsii. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Ser. «Pravo»*. 2023. Vyp. 75, ch. 1. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/275558/270584> (data zvernennia: 08.03.2024).

8. Andriienko O. V. Liudyna vs shtuchnyi intelekt: monopoliia liudyny na smysly, kreatyvnist ta vidpovidalnist. *Sotsialna i tsyfrova transformatsiia: teoretychni ta praktychni problemy pravovoho rehuliuвання* : mater. III Vseukr. nauk.-prakt. конф. (м. Kyiv,

23 lystop. 2023 r.) / nauk. ker. konf. O. A. Baranov ; uporiad. : M. V. Dubniak, S. O. Dorohykh. Kyiv, 2023. S. 41–45.

9. Tkachuk N. I. Pravovyi mekhanizm zakhystu informatsiinykh prav ta svobod liudyny i hromadiannya v Ukraini. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Ser. «Pravo». 2018. Vyp. 49, t. 2. S. 82–85.

10. Zahalna deklaratsiia prav liudyny : mizhnar. dok. vid 10.12.1948 / OON. Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» / VR Ukrainy. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (data zvernennia: 08.03.2024).

11. Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku shtuchnoho intelektu v Ukraini : rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 02.12.2020 № 1556-r. Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» / VR Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text> (data zvernennia: 08.03.2024).

12. Fedorov: Ukraina pochala robotu nad pravovym rehuliuvanniam shtuchnoho intelektu. Suspilne. Novyny. 2023. 3 serp. URL: <https://suspilne.media/543113-ukraina-pochala-robotu-nad-pravovim-reguluvannam-stucnogo-intelektu-fedorov/> (data zvernennia: 08.03.2024).

13. Artificial Intelligence and Life in 2030: One Hundred Year Study on Artificial Intelligence. 2016. Stanford University. URL: https://ai100.stanford.edu/sites/g/files/sbiybj18871/files/media/file/ai100report-10032016fml_singles.pdf (viewed on 08.03.2024).

14. Vyshnia H. Shtuchnyi intelekt i liudyna: zahrozy i mozhlyvosti. Radio Svoboda. 2021. 12 veres. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/shtuchnyi-intelekt-zagrozy-i-mozhlyvosti/31145992.html> (data zvernennia: 08.03.2024).

15. Telychko O. A., Rekun V. A., Chabanenko Yu. S. Problemy vyznachennia ta normatyvnoho zakriplennia poniattia «shtuchnyi intelekt» u zakonodavstvi zarubizhnykh krain ta Ukrainy. Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal. 2021. № 2. S. 310–313. URL: http://lsej.org.ua/2_2021/77.pdf (data zvernennia: 08.03.2024).

16. Stefanyshyn N. M., Skhab-Buchynska T. Ya. Shtuchnyi intelekt v systemi obiektiv tsyvilnykh prav. Analitychno-porivnialne pravoznavstvo : elektr. nauk. vyd. 2023. № 3. S. 126–131. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/284590/278720> (data zvernennia: 08.03.2024).

17. Kulynych V. Tsyfrova osobystist: chy mozhut roboty buty nadileni pravamy? Yurydychna hazeta. 2017. № 49 (599). URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/cifrova-osobystist-chi-mozhut-roboti-buti-nadileni-pravami.html> (data zvernennia: 08.03.2024).

18. Shyshka N. Shchodo vidshkoduvannia shkody, zavdanoi vykorystanniam tekhnolohii shtuchnoho intelektu: stan pravovoho rehuliuvannia v Ukraini ta dosvid YeS. Problemy tsyvilnoho prava ta protsesu : tezy dop. uchasn. nauk.-prakt. konf., prysv. 98-y richnytsi vid dnia narodzhennia O. A. Pushkina (m. Vinnytsia, 19 trav. 2023 r.). Vinnytsia, 2023. S. 272–279. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/21a0030c-d502-4614-bda8-c7ca7a3aad2a/content> (data zvernennia: 08.03.2024).

19. Robot Ilona Maska vpershe zavdav shkodу liudyni. No worries! 2023. 28 hrud. URL: <https://noworries.news/robot-ilona-mask-a-vpershe-zavdav-shkodu-lyudyni/> (data zvernennia: 08.03.2024).

Стаття надійшла до редакції 19.04.2024

УДК 342.951.2(477)

Шумін О. П.,

shshumin@ukr.net, ORCID ID: 0009-0008-3134-0178

*аспірант Інституту права, психології та інноваційної освіти,
Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів*

НОВА ПАРАДИГМА СУДОВОЇ СИСТЕМИ ПІД ВИКЛИКАМИ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ

Анотація. *Стаття досліджує вплив впровадження інформаційно-комунікативних технологій (ІКТ), зокрема штучного інтелекту, на сучасну судову систему та юридичну практику. Вона враховує як потенційні переваги, так і можливі ризики такого застосування. Судова система як і будь-яке інше правове явище трансформується та оновлюється під впливом зовнішніх чинників. Віртуальне середовище, розвиток науково-технічного прогресу впливає на всі соціально-правові сфери, не став винятком й судовий процес.*

Автор розглядає аргументи прибічників та критиків використання ІКТ в правосудді, включаючи питання доступності, дискримінації та технічних обмежень. Крім того, стаття аналізує глибокі філософсько-правові проблеми, пов'язані з використанням штучного інтелекту в судовій системі, такі як роль людини-судді та можливість заміщення її алгоритмами. На основі різних точок зору науковців та практиків у сфері права робиться висновок про те, що важливо забезпечити баланс між технологічними інноваціями та людським фактором у судовій системі. Ретельне врахування цього балансу дозволить розвивати правосуддя на основі сучасних технологій, забезпечуючи справедливість, гуманізм та захист прав людини.

Також досліджено роль електронного правосуддя в підвищенні ефективності судової системи та доступності правосуддя для громадян і підприємств. Обговорено переваги використання інформаційно-комунікативних технологій у судочинстві, таких як електронна подача документів та електронне планування судових засідань. Зроблено висновок про потенційну здатність електронного правосуддя підвищити ефективність та прозорість судової системи в Україні.

Вказується, що ще однією вагомою перевагою електронного правосуддя є зменшення бюрократичних перешкод та покращення адміністративних процесів у судовій системі, упровадження цифрових інструментів дозволяє автоматизувати багато рутинних завдань, таких як ведення обліку справ, призначення засідань і обробка документації. Вказане сприяє збільшенню продуктивності судових працівників та зменшенню часу, потрібного для вирішення справ, що в свою чергу покращує якість та швидкість надання судових послуг для громадян і підприємств.

Ключові слова: електронне правосуддя, судова система, штучний інтелект, інформаційно-комунікативні технології, права людини, віртуалізація права.

Shymin O. P.,

shshumin@ukr.net, ORCID ID: 0009-0008-3134-0178

*Graduate Student at the Institute of Law, Psychology and Innovative Education,
Lviv Polytechnic National University, Lviv*

A NEW PARADIGM OF THE COURT SYSTEM UNDER THE CHALLENGES OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE

Abstract. *The article examines the impact of the introduction of information and communication technologies (ICT), in particular artificial intelligence, on the modern judicial system and legal practice. It takes into account both potential benefits and possible risks of such use. The judicial system, like any other legal phenomenon, is transformed and updated under the influence of external factors. The virtual environment, the development of scientific and technical progress affects all social and legal spheres, and the judicial process was no exception.*

The author examines the arguments of supporters and critics of the use of ICT in justice, including issues of accessibility, discrimination and technical limitations. In addition, the article analyzes deep philosophical and legal problems related to the use of artificial intelligence in the judicial system, such as the role of the human

judge and the possibility of replacing him with algorithms. Based on the different perspectives of legal scholars and practitioners, it is concluded that it is important to ensure a balance between technological innovation and the human factor in the judicial system. Careful consideration of this balance will allow the development of justice based on modern technologies, ensuring justice, humanism and protection of human rights.

The role of electronic justice in increasing the efficiency of the judicial system and the accessibility of justice for citizens and enterprises was also investigated. The advantages of using information and communication technologies in court proceedings, such as electronic submission of documents and electronic planning of court hearings, are discussed. A conclusion was made about the potential ability of electronic justice to increase the efficiency and transparency of the judicial system in Ukraine.

It is indicated that another significant advantage of e-justice is the reduction of bureaucratic obstacles and the improvement of administrative processes in the judicial system, the introduction of digital tools allows the automation of many routine tasks, such as keeping records of cases, scheduling meetings and processing documentation. This helps to increase the productivity of court employees and reduce the time needed to resolve cases, which in turn improves the quality and speed of providing court services for citizens and businesses.

Key words: electronic justice, judicial system, artificial intelligence, information and communication technologies, human rights, virtualization of law.

JEL Classification: K40, O33

DOI: 10.32782/2616-7611-2024-15-04

Постановка проблеми. Судова система держави відіграє ключову роль в забезпеченні правового життя держави і суспільства. Для демократичної держави роль її є незаперечною. Захист прав і свобод громадян відіграє критичну роль у демократичному суспільстві, і судова система є одним з ключових механізмів, що забезпечує цей захист. Вона здійснює правозастосувальну функцію щодо окремої спірної ситуації й виконує роль нагляду за дотриманням прав і свобод громадян та інших суб'єктів права. Перманентною функцією судової системи є забезпечення правового порядку, який є основою для стабільності та безпеки суспільства.

Судова система гарантує, що кожен громадянин має право на справедливий судовий процес, де йому надається можливість представляти свої інтереси і захищати свої права, зокрема право доступу до суду, належне представництво своїх інтересів, право на обґрунтоване рішення, а також право на апеляцію чи касацію у випадках, коли рішення суду суперечить закону або справедливості. Крім того, судова система має важливе значення у протидії будь-яким формам перевищення повноважень та порушення прав і свобод громадян. Суди виступають як гаранті незалежності та непорушності правосуддя, що відображається у їхній здатності виступати у відстороненому від політичних чи інших впливів зовнішніх чинників. Вона виступає як механізм примусового впливу для тих, хто порушує закон, і забезпечує відновлення справедливості в суспільстві.

Тому питання підвищення рівня ефективності правосуддя є перманентним для сучасної правової

системи, а трансформація її під парадигмами нових викликів потребує предметної наукової уваги.

Останні дослідження та публікації в галузі впливу штучного інтелекту на судову систему відображають загальний тренд до розуміння та визначення нової парадигми судової системи. Дослідники акцентують увагу на тому, як використання штучного інтелекту може змінити способи, якими судова система працює, від розгляду справ до прийняття рішень. Питання аналізували Ю.Бисага, В.Ковальчук, І.Жаровська, Ippoliti R., Tria, G., Geetanjali C., Ruchika G., Nidhi A. та інші.

Розвиток технологічних можливостей зумовлюють потребу не лише налізу позитивних і деструктивних аспектів впровадження електронного правосуддя, а цілісного підходу до розуміння нової парадигми правосуддя.

Мета статті полягає в розгляді нової парадигми судової системи в контексті викликів, що виникають у зв'язку з штучним інтелектом (ШІ). Стаття спрямована на визначення впливу ШІ на судову систему та розгляд нових ідеологічних констант трансформації судової системи.

Виклад основних положень. Належне функціонування системи правосуддя не тільки спрямовується на захист прав та свобод, але на глобальному рівні відіграє вагомий роль для розвитку та процвітання держави в цілому, отримує критичну роль у створенні стабільного правового середовища, яке є основою для розвитку бізнесу, інвестицій та загального економічного зростання в демократичній державі. Вагомо погодитися з італійськими науковцями в тому, що судова влада служить важливим цілям не лише у відсто-

юванні соціальних цінностей, але й у визначенні економічної діяльності [1]. Передбачуваність правового середовища робить судову систему більш привабливою для інвесторів, оскільки вони можуть передбачити ризики та забезпечити захист своїх інтересів у випадку виникнення спорів, створюючи платформу для стимулювання інвестицій в різні галузі економіки, сприяє створенню нових робочих місць, підвищенню рівня життя та загальному економічному розвитку.

Крім того, стабільне правове середовище дозволяє бізнесу фокусуватися на своїй діяльності, замість витрачання часу і ресурсів на розбіжності з правовими нормами або спори, що сприяє підвищенню ефективності та конкурентоспроможності підприємств.

Науковою спільнотою було запропоновано декілька методів вимірювання судової ефективності: час, необхідний для вирішення справи, кількість справ, завершених судом, оцінки технічної ефективності і показники очищення судової системи [2]. Всі ці фактори підлягають покращенню за умови впровадження оновлених механізмів електронного правосуддя. В австралійському звіті про роль електронних технологій констатувалося, що розвиток технологій відкриває можливість перетворити систему правосуддя на доступну, недорогу, прозору та ефективну систему, яка реагує на потреби громади. Ефективне використання ІТ у системі правосуддя може повністю змінити відносини між судами, урядом і громадськістю, а технології можуть гарантувати, що повсякденні юридичні питання обробляються без необхідності дорогої юридичної консультації чи тривалих судових процесів [3]. Отож юридичні експерти констатували чіткий зв'язок ефективності судової системи та впровадження новітніх технологій.

Судова система як і будь-яке інше правове явище трансформується та оновлюється під впливом зовнішніх чинників. Віртуальне середовище, розвиток науково-технічного прогресу впливає на всі соціально-правові сфери, не став винятком й судовий процес. Проте тут слід зауважити, що доволі довго й проблемно проходили трансформації, оскільки після бізнесу, який швидко зорієнтувався в перевагах електронних технологій влада також намагалася використати потенційні переваги віртуального простору. Найшвидше це було зроблено саме виконавчою владою спочатку через забезпечення електронних послуг, а згодом через впровадження комплексної матриці електронного урядування. Поряд з цим судова система довго не

реагувала на нові можливості, вела класичну процедуру правосуддя. Саме загрози пандемічного характеру стали тим суттєвим тригером що спричинили перегляд судовою системою потенціалу електронного правосуддя. Його слід розуміти як використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій для покращення доступності, ефективності та прозорості правосуддя.

Основні переваги електронного правосуддя включають підвищену ефективність, зменшення бюрократії, підвищення доступності, прозорості і відкритості, а також зменшення витрат. Електронне правосуддя відкриває широкі можливості для покращення ефективності та доступності судової системи. Перш за все, воно спрощує процеси подання документів та обробки справ шляхом використання онлайн-платформ для електронної подачі та обробки документів, дозволяючи зменшити час, необхідний для обробки справ, і сприяє швидкому розгляду справ судом. Крім того, електронне правосуддя сприяє підвищенню прозорості та доступності судової інформації для громадян, оскільки вони можуть отримати доступ до судових документів та інформації про судові справи через онлайн-платформи.

Ще однією вагомою перевагою електронного правосуддя є зменшення бюрократичних перешкод та покращення адміністративних процесів у судовій системі, упровадження цифрових інструментів дозволяє автоматизувати багато рутинних завдань, таких як ведення обліку справ, призначення засідань і обробка документації. Вказане сприяє збільшенню продуктивності судових працівників та зменшенню часу, потрібного для вирішення справ, що в свою чергу покращує якість та швидкість надання судових послуг для громадян і підприємств.

Електронне правосуддя може стати потужним інструментом для підвищення ефективності судової системи в Україні. Його слід розуміти як систему, що включає багато елементів, що удосконалюють чи покращують процесуальну діяльність. Виокремимо наступні:

- електронна подача документів (замість традиційного подання паперових документів, учасники судового процесу можуть використовувати онлайн-платформи для подання документів, що прискорює процес обробки справ і зменшить ризик втрати або пошкодження документів);
- електронне планування судових засідань (використання електронних систем для планування судових засідань може допомогти уникнути затримок і неточностей у робочих графіках

суддів, а також дозволить сторонам більш зручно планувати участь у засіданнях й відповідно має позитивний часовий та фінансовий ефект);

- дистанційний доступ до судової інформації (створення онлайн-порталів, де громадяни можуть переглядати інформацію про судові справи, рішення суду та інші важливі дані, забезпечить більшу прозорість і доступність правосуддя);

- відкритість і прозорість в процесі судочинства (забезпечення електронного журналу судових справ, до якого можуть мати доступ всі зацікавлені сторони, дозволить забезпечити більшу відкритість процесу судочинства і зменшить ризик корупції та впливу);

- електронна система управління судовою діяльністю (розробка спеціалізованих програм для автоматизації рутинних завдань у судовій системі, таких як ведення обліку справ, призначення засідань, може значно збільшити продуктивність працівників суду і відкрити можливості для впровадження аналітичних інструментів для підтримки прийняття рішень.

Всі ці питання впровадження інформаційно-комунікативних технологій в загальному піддавалися критиці лишень в контексті доступності, особливо щодо проявів можливої дискримінації осіб, які мають низький рівень цифрової грамотності а також щодо технічних можливостей доступу до мережі інтернет в окремих регіонах тощо.

Проте з появою штучного інтелекту виникли нові глибинні філософсько-правові проблеми: наскільки глибинно можна дозволяти інформаційно-комунікативним технологіям впроваджуватися у судову систему.

Певна група науковців вважає, що ШІ є спасінням для окремих держав і мотивує безумовну користь такого підходу. Аргументи Рії Сил та ін. наступні, як країна, що розвивається, Індія переобтяжена великою кількістю незавершених судових справ головним чином через недостатню кількість суддів, юристів, інфраструктури тощо. Дотримуючись цієї концепції, штучний інтелект можна застосовувати в правовому полі, щоб допомогти правовій системі вирішити ці незавершені судові справи та забезпечити швидке правосуддя жертві [4]. Однак слід вказати, що така аргументація походить зазвичай не від юристів, а від фахівців у галузі інформаційно-комп'ютерних технологій, які більш прагматично вбачають алгоритм рішення проблеми.

Хоча й фахівці юридичного спрямування також вбачають суттєві переваги штучного інтелекту - більша юридична прозорість, більш ефек-

тивне вирішення спорів, покращеного доступу до правосуддя. Завдяки новим технологіям юристи отримають можливість працювати ефективніше, поглибити та розширити свої знання та надати клієнтам більше цінності [5].

Науковці школа транснаціонального права Пекінського університету (зокрема Рей Ворті Кемпбелл) досліджують це питання глибинно й вказують, що залишаючи в стороні можливість радикального технологічного прогресу, найближчим часом ми можемо очікувати, що програмне забезпечення відіграватиме роль підтримки – але не заміни – людей-суддів. ШІ може в певних випадках передбачити, як може закінчитися певна справа. Однак це далеко не те, що роблять судді. Поточні можливості штучного інтелекту обмежені спеціальними завданнями, а ролі суддів настільки узагальнені, що в найближчій перспективі немає жодної можливості повністю й задовільно замінити суддів у справах із високими ставками.

Також науковці зазначають, що навіть якщо програмне забезпечення буде розроблено для виконання загальних можливостей, перспектива в кращому випадку невизначена, ми все одно повинні зіткнутися з питанням, чи готові ми делегувати створення та застосування законних прав і обов'язків знеособленим штучним об'єктам [6].

Коли питання про роль делегування повноважень в категоріях складних справ не є питанням для дискусії, то для типових справ все частіше наукова спільнота, експерти, фахівці та практики вважають доречним застосовувати ШІ, вказуючи на суттєві переваги: швидкість, зручність, доступність, економічна вигода, прогнозованість, чітке дотримання букви закону тощо.

Якщо питання про заміну суддів на ШІ поки що видається ще не первинним завданням для вирішення, то заміна інших фахівців у галузі права є сучасною реальністю. Нове законне програмне забезпечення для моделювання штучного інтелекту, як-от Ross intelligence та Catalyst, а також машинне навчання та обробка природної мови дають життєздатні цілі боротьби, кращу легітимну чіткість і кращий доступ до правосуддя та нові труднощі для звичайних юридичних фірм, які пропонують юридичну допомогу з використанням кагортної кореляційної моделі. Крім того, адвокатські боти з підтримкою штучного інтелекту виконують завдання, які зазвичай вимагають людського інтелекту і мають виконуватися юристами. У такій ситуації юристи-боти замінюють людей-юристів [7]

Отож сучасна судова система та юридична система стоїть напередодні парадигми вибору природно-гуманістичного чи математично-технологічного шляху розвитку права, правової реальності й судової системи відповідно. З одного боку, природно-гуманістичний підхід покладає акцент на захист прав і свобод людини, гуманітарні цінності та індивідуальність кожного суб'єкта права. Він враховує контекст індивідуальних справ, етичні аспекти та соціокультурні норми суспільства. З іншого боку, математично-технологічний підхід спрямований на використання сучасних технологій, автоматизацію процесів та аналітичні інструменти для оптимізації судових процедур та прийняття рішень.

В контексті електронного правосуддя, судова система все більше нахиляється до математично-технологічного підходу, оскільки цифрові інструменти дозволяють оптимізувати процеси судочинства, забезпечуючи швидкість, ефективність та доступність правосуддя. Однак, важливо забезпечити баланс між технологічними інноваціями та людським фактором, забезпечуючи збереження принципів справедливості, гуманізму та захисту прав людини. Вказаний принцип розумної збалансованості допоможе створити сучасну судову систему, яка відповідає викликам сьогодення та забезпечує розвиток правової реальності на основі сучасних технологій, без втрати гуманістичних цінностей та принципів.

Висновок. З появою штучного інтелекту в судовій системі виникають нові філософсько-правові питання. Деякі дослідники вбачають у ньому можливість розв'язання проблем недостатнього кількості суддів та швидкого розгляду справ, проте існує опозиційний погляд, який підкреслює важливість збереження ролі людського фактора у судочинстві. Забезпечення балансу між використанням штучного інтелекту та збереженням людського елемента дозволить судовій системі пристосуватися до сучасних викликів, забезпечуючи ефективність та справедливість правосуддя.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Falavigna G., Ippoliti R., Manello A. Judicial Efficiency and Immigrant Entrepreneurs. *Journal of Small Business Management*, 2019, Vol. 57(2) P. 421–449.
2. Ippoliti R., Tria G. Efficiency of judicial systems: model definition and output estimation. *Journal of Applied Economics*, 2020. Vol. 23(1) P. 385–408. <https://doi.org/10.1080/15140326.2020.1776977>

3. Wallace A. E-Justice: An Australian Perspective. *E-Justice: Using Information Communication Technologies in the Court System*. 2009. 25 p.

4. Sil R., Alpana, Roy A. A Review on Applications of Artificial Intelligence Over Indian Legal System. *IETE Journal of Research*, 2023. Vol. 69(9), P. 6029–6038. <https://doi.org/10.1080/03772063.2021.1987343>

5. Alarie B., Niblett A., Yoon A. H. How artificial intelligence will affect the practice of law. *University of Toronto Law Journal* 2018. Vol. 68 Issue supplement 1. P. 106-124

6. Worthy C. R. Artificial Intelligence in the Courtroom: The Delivery of Justice in the Age of Machine Learning *COLO. TECH. L.J.*, Vol. 18, 323.

7. Geetanjali C., Ruchika G., Nidhi A. Role of Artificial Intelligence in Transforming the Justice Delivery System in COVID-19 Pandemic. (*International Journal on Emerging Technologies*, 2020. Vol. 11(3): 344–350. <https://ssrn.com/abstract=3617243>

REFERENCES:

1. Falavigna G., Ippoliti R., Manello A. (2019) Judicial Efficiency and Immigrant Entrepreneurs. *Journal of Small Business Management*, Vol. 57(2) P. 421–449. [in English]

2. Ippoliti R., Tria, G. (2020) Efficiency of judicial systems: model definition and output estimation. *Journal of Applied Economics*, Vol. 23(1) P. 385–408. <https://doi.org/10.1080/15140326.2020.1776977> [in English]

3. Wallace A. (2009) E-Justice: An Australian Perspective. *E-Justice: Using Information Communication Technologies in the Court System*. 25 p. [in English]

4. Sil R., Alpana, Roy A. (2023) A Review on Applications of Artificial Intelligence Over Indian Legal System. *IETE Journal of Research*, Vol. 69(9), P. 6029–6038. <https://doi.org/10.1080/03772063.2021.1987343> [in English]

5. Alarie B., Niblett A., Yoon A. H. (2018) How artificial intelligence will affect the practice of law. *University of Toronto Law Journal* Vol. 68 Issue supplement 1. P. 106-124 [in English]

6. Worthy C. R. (2020) Artificial Intelligence in the Courtroom: The Delivery of Justice in the Age of Machine Learning *COLO. TECH. L.J.* Vol. 18, 323. [in English]

7. Geetanjali C., Ruchika G., Nidhi A. (2020) Role of Artificial Intelligence in Transforming the Justice Delivery System in COVID-19 Pandemic. (*International Journal on Emerging Technologies*, Vol. 11(3): 344–350. <https://ssrn.com/abstract=3617243> [in English]

Стаття надійшла до редакції 10.01.2024

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ

УДК 340.69

Скрекля Л. І.,

lvskrekliia@ukr.net, ORCID ID: 0000-0002-0138-1234, Researcher ID: G-9097-2019

к.ю.н., доцент кафедри кримінального права та процесу,

Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

Федоров М. П.,

mykolafedorov76@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-7783-9838, ResearcherID: G-1648-2019

к.ю.н., доцент, професор кафедри кримінального права та процесу,

Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

Рубцов В. В.,

volodiarubtsov@gmail.com

к.ю.н., адвокат

ЗАСТОСУВАННЯ ПОКАРАННЯ ЗА КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ, ВЧИНЕНІ ЕКСПЕРТАМИ

***Анотація.** У статті розглядаються питання застосування покарання за кримінальні правопорушення, вчинені експертами. Констатовано, що випадки притягнення до кримінальної відповідальності за порушення, допущені в ході експертної діяльності, зустрічаються рідко. Такий стан речей може свідчити про наступне: 1) відсутність порушень під час здійснення експертної діяльності; 2) до статистичної звітності потрапляють не всі кримінальні правопорушення вчинені експертами, а тільки частина з них, решта незареєстрована й становить, таким чином, латентну злочинність.*

Відносно невелику кількість вироків у справах про вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 384 КК України можна пояснити також тим, що поза увагою правоохоронних органів залишаються факти надання експертами двох різних висновків, які суперечать один одному. В даному випадку не вживаються заходи для з'ясування обставин надання двох різних висновків та за наявності підстав, притягнення експерта до кримінальної відповідальності.

Оцінюючи особу винного суди вказують на вельми широкий спектр даних, які її характеризують. Серед обставин, які пом'якшують покарання суд зазвичай враховує такі: щире каяття та активне сприяння розкриттю кримінального правопорушення. Що ж до обставин, які обтяжують покарання, то у вироків судів про вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 384 КК України їх не передбачено.

Кримінально-правові норми, які регламентують відповідальність за порушення, допущені в ході експертної діяльності, застосовуються вкрай рідко і не дозволяють забезпечити ефективну охорону відносин, які охороняють інтереси правосуддя, у частині забезпечення процесуального порядку отримання доказів у кримінальному провадженні. Такий стан речей може свідчити про те, що до статистичної звітності потрапляють не всі кримінальні правопорушення вчинені експертами, а тільки частина з них, решта незареєстрована й становить, таким чином, латентну злочинність.

Ключові слова: покарання, експерт, порушення, допущені в ході експертної діяльності, кримінальне правопорушення.

Skreklya L. I.,

*vsreklya@ukr.net, ORCID ID: 0000-0002-0138-1234, Researcher ID: G-9097-2019
Doctor of Law, Associate Professor at the Department of Criminal Law and Procedure,
Lviv University of Trade and Economics, Lviv*

Fedorov M. P.,

*mykolafedorov76@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-7783-9838, ResearcherID: G-1648-2019
PhD in Law, Associate Professor, Professor at the Department of Criminal Law and Procedure,
Lviv University of Trade and Economics, Lviv*

Rubtsov V. V.,

*volodiarubtsov@gmail.com
PhD in Law, Lawyer*

APPLICATION OF PENALTIES FOR CRIMINAL OFFENSES COMMITTED BY EXPERTS

Abstract. *The article deals with the issue of punishment for criminal offenses committed by experts. It has been established that cases of prosecution for violations committed in the course of expert activity are rare. Such a state of affairs may indicate the following: 1) absence of violations during expert activity; 2) not all criminal offenses committed by experts are included in the statistical reporting, but only a part of them, the rest are unregistered and thus constitute latent crime.*

Regarding the small number of verdicts in cases of the commission of a criminal offense provided for in Art. 384 of the Criminal Code of Ukraine can also be explained by the fact that the facts of experts providing two different conclusions that contradict each other remain outside the attention of law enforcement agencies. In this case, measures are not taken to clarify the circumstances of the provision of two different conclusions and, if there are grounds, to bring the expert to criminal liability.

When assessing the identity of the culprit, the courts point to a very wide range of data that characterizes it. Among the mitigating circumstances, the court usually considers the following: sincere remorse and active assistance in the detection of a criminal offense. As for the circumstances that aggravate the punishment, in the judgments of the courts on the commission of a criminal offense, provided for in Art. 384 of the Criminal Code of Ukraine does not provide for them.

Criminal law norms that regulate responsibility for violations committed in the course of expert activity are applied extremely rarely and do not allow to ensure effective protection of relations that protect the interests of justice, in terms of ensuring the procedural order of obtaining evidence in criminal proceedings. This state of affairs may indicate that not all criminal offenses committed by experts are included in the statistical reporting, but only a part of them, the rest are unregistered and thus constitute latent crime.

Key words: punishment, expert, violations committed during the expert activity, element of crime, criminal offence.

JEL Classification: K 14

DOI: 10.32782/2616-7611-2024-15-05

Постановка проблеми. Стрімке піднесення інтелектуального потенціалу людства, як наслідок його технічний прогрес веде до того, що судові та правоохоронні органи для встановлення об'єктивної істини все частіше звертаються за допомогою до експертів. Відповідно, експертизу для вирішення складних чи спірних питань призначають у тих випадках, коли прагнуть отримати незалежну, кваліфіковану оцінку, вагомість якої базується на використанні наукових знань та виважених аргументів. Доказове значення експертного висновку залежить від його істинності,

точності і вірогідності всіх оцінок і висновків експерта, який посідає визначне місце у повному, всебічному, об'єктивному встановленні всіх обставин справи.

Однак експерти залучаються не лише до вирішення судових справ (кримінальних, цивільних, господарських і адміністративних), але й до проведення аудиту фінансової та господарської діяльності, оцінки вартості майна, з'ясування питань щодо придатності об'єкта до експлуатації тощо. Таким чином, експертна діяльність не обмежується лише сферою правосуддя, а пронизує інші

сфери. Відповідно до цього, відрізняється і зміст повноважень експертів, їх юридично-правовий статус та сфера їх діяльності (сфера правосуддя та сфера професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг).

Висновок експерта, є результатом інтелектуальної роботи спеціаліста-людини, а тому правдивість та достовірність результату його роботи може як відповідати об'єктивній дійсності, так і ні. Зокрема, під час здійснення експертами своїх професійних функцій не виключені випадки зловживань, небажання повно та всебічно проводити дослідження та надавати відповідний висновок, що зумовлює необхідність кримінально-правової оцінки експертної діяльності. Про те, що діяння експерта є протиправним, можна говорити лише тоді, коли доведено порушення ним встановленої методики проведення певного виду експертизи чи вчиняються діяння, прямо заборонені КК України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній кримінально-правовій науці висвітлено окремі аспекти питань кримінальної відповідальності експертів. Зокрема, ця проблематика розглядалась у працях А. М. Бойка, О. І. Габра, С. Ф. Денисової, О. О. Дудорова, М. В. Колесника, Д. І. Крупки, А. В. Ландіної, Р. Л. Максимовича, Р. М. Мельника, С. С. Мірошніченка, В. О. Навроцького, В. І. Осадчого, В. Я. Тація, Є. В. Фесенка, М. І. Хавронюка, М. В. Шепітька, Ю. І. Шиндель та ін.

Досліджувана проблема рідко була самостійним об'єктом кримінально-правового дослідження. Щоправда, питання відповідальності експерта за завідомо неправдивий висновок розглядалися у дисертаційних роботах М. В. Шепітька, О. І. Габра, в якій автори розглядали експерта як одного із суб'єктів вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 384 КК України. Також досліджуване питання розглядалося у системі кримінальних правопорушень проти правосуддя на дисертаційному рівні С.С. Мірошніченком. Однак, більшість наукових праць з аналізованої тематики базуються на використанні вузького підходу – лише з окремих аспектів цієї проблеми, а також без врахування сучасного праворозуміння окреслених проблем.

Постановка завдання. Основною метою цієї статті є вивчення питань застосування покарання за кримінальні правопорушення, вчинені експертами.

Виклад основного матеріалу дослідження. За повідомленням директорки Львівського науково-дослідного інституту судових експертиз

Оксани Куманської-Нор загалом на рік проводиться близько 6000 судових експертиз [1]. Аналізуючи судову практику можна прийти до висновку, що при такій кількості проведених експертиз, рідко зустрічаються випадки притягнення до кримінальної відповідальності за порушення, допущені в ході експертної діяльності. Такий стан речей може свідчити про наступне: 1) відсутність порушень під час здійснення експертної діяльності; 2) до статистичної звітності потрапляють не всі кримінальні правопорушення вчинені експертами, а тільки частина з них, решта незареєстрована й становить, таким чином, латентну злочинність. Видається, найбільш небезпечний наслідок прорахунків законодавця, це вкрай рідке звернення до відповідних кримінально-правових норм на практиці, що фактично знівелювало і їх загальне превентивне значення.

Зокрема, нами проаналізовано матеріали судової практики різних регіонів України, які розміщені в Єдиному державному реєстрі судових рішень, про кримінальні правопорушення, які вчиняються в ході експертної діяльності (всього 25 вироків судів щодо кримінального правопорушення, передбаченого ст. 384 «Введення в оману суду або іншого уповноваженого органу» КК України). Натомість, не знайдено жодного вироку суду, про кримінальні правопорушення, вчинені експертами, відповідальність за які передбачена ст. 365-2, ч. 3, 4 ст. 368-4, ст. 385, ст. 387 КК України.

Окрім того, щодо кримінальної відповідальності судового експерта за відмову без поважних причин від виконання своїх обов'язків (ст. 385 КК України), то на практиці відповідна стаття не застосовується з наступних причин: по-перше, судовий експерт не є обов'язковим учасником судочинства, а тому може бути замінений іншим фахівцем, по-друге, відмова від виконання покладених на нього обов'язків (проведення судової експертизи), як справедливо зазначають у кримінально-правовій літературі, є неповагою до органу, який призначає судову експертизу, а не кримінальним правопорушенням проти правосуддя, і у зв'язку з цим, є, скоріш за все, адміністративним проступком, за який передбачаються штраф або відповідне попередження [2, с. 43]. Проаналізувавши слідчо-судову практику, практично жодного разу не було виявлено будь-якого посилення на вжиття необхідних заходів щодо притягнення судового експерта до відповідальності за відмову від надання ним висновку або інших покладених на нього обов'язків

(ст. 385. КК України). Як приклад, наведемо постанову Дніпровського районного суду м. Херсона. Органами досудового розслідування підсудний обвинувачувався у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 212 та ч. 2 ст. 366 КК України. У судовому засіданні адвокат підсудного заявив клопотання про призначення повторної судово-бухгалтерської експертизи, оскільки досудовим розслідуванням декілька разів призначалась експертиза за їх клопотанням, однак вона не була проведена по невідомим причинам, в справі є лист про повернення постанови про призначення експертизи без виконання з Херсонського філіалу ОНДІСЕ. В наведеному прикладі засвідчено, що постанова слідчого про призначення експертизи була повернута без виконання з невідомих причин, однак судом упущено факт фактичної відмови від проведення експертизи та не вжито заходів для притягнення до кримінальної відповідальності експерта, якому було доручено проведення вказаної експертизи.

Однак, слід зазначити, що у судовій практиці, все ж таки, зустрічається випадок, коли органами досудового розслідування було порушено кримінальне провадження за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених статтями 384 та 385 КК України. Так, в ДНДЕКЦ МВС України надійшла постанова про призначення генотипоскопічної експертизи, у кримінальному провадженні по обвинуваченню у вчиненні умисного вбивства за ознаками злочину, передбаченого ч. 1 ст. 115 КК України. Для встановлення та співставлення ДНК-профілю потерпілої, обвинуваченого та досліджуваних об'єктів була призначена генотипоскопічна експертиза, для проведення якої направлені зразки нігтьових пластин обох рук потерпілої та обвинуваченого, витяжки з-під нігтьового вмісту цих пластин на марлі, а також ніж, вилучений під час додаткового огляду місця події, та змиви ножа на ниточках марлі.

В ході дослідження був отриманий ДНК профіль по 10 локусам, в тому числі й по локусу «Amelogenin», який відображає статеву приналежність досліджуваного об'єкту. Отримані результати свідчили про те, що ДНК профіль зразку крові потерпілої та ДНК профілі змивів з досліджуваного ножа були ідентичні між собою. При цьому по локусу «Amelogenin» отримано сумнівний результат, оскільки були виявлені чоловічі ознаки, а потерпіла особа була жінкою. Отримавши результати, які свідчили про походження ДНК профілю потерпілої від чоловіка, експерт повинен був знову встано-

вити ДНК профіль зі зразку крові потерпілої. У разі підтвердження отриманого результату, мав запросити від слідчого, додатковий біологічний матеріал потерпілої з подальшим встановленням його ДНК профілю.

Однак з метою не проведення додаткових експертних досліджень, а також для зменшення об'єму роботи експертом у висновку умисно було вказано, що ампліфікація ДНК проводилась лише по дев'яти локусам, тобто без локусу «Amelogenin». На підставі дослідження дійшов висновку, що генетичні ознаки слідів крові на ножі повністю співпадають між собою та з генетичними ознаками зразка крові потерпілої. Таким чином, експерт склав завідомо неправдивий висновок під час провадження досудового розслідування, поєднаний зі штучним створенням доказів обвинувачення та обвинуваченні у вчиненні особливо тяжкого злочину.

Окрім того, на думку органів досудового розслідування, експерт відмовився без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків, оскільки не надав всіх відповідей на поставлені слідчим запитання, і тим самим порушив вимоги ст. 3 Закону України «Про судову експертизу» від 25 лютого 1994 р., якою встановлено принципи об'єктивності та повноти експертного дослідження та ст. 12 вказаного закону, згідно якої судовий експерт зобов'язаний провести повне дослідження і дати обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок.

На судовому засіданні експерт з цього приводу пояснив, що дослідження зрізів нігтів та витяжок з піднігтьового вмісту було недоцільним, оскільки раніше вказаний матеріал вже використовувався в ході проведення цитологічного дослідження, під час якого був оброблений спеціальними реактивами, в тому числі й оцтовою кислотою, і був непридатним для молекулярно-генетичного дослідження. Тому він повернув зрізи нігтів та витяжки з піднігтьовим вмістом ініціатору експертизи, при цьому у супровідному листі власноруч зробив про це відповідний запис [3].

Наведене спростовує твердження, зазначені в обвинуваченні, згідно яких експерт без поважних причин відмовився від виконання покладених на нього обов'язків та не відповів на всі питання, викладені у постанові про призначення експертизи. На підставі вищенаведеного, суд дійшов до висновку про необхідність виправдання підсудного за ч. 1 ст. 385 КК України у зв'язку з відсутністю в його діях складу кримінального правопорушення.

Відносно невелику кількість вироків у справах про вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 384 КК України можна пояснити також тим, що поза увагою правоохоронних органів залишаються факти надання експертами двох різних висновків, які суперечать один одному. В даному випадку не вживаються заходи для з'ясування обставин надання двох різних висновків та за наявності підстав, притягнення експерта до кримінальної відповідальності. Зокрема, в судово-слідчій практиці зустрічаються випадки, що на досудовому розслідуванні судовий експерт дає один висновок, а при призначенні експертизи судом з приводу тих же об'єктів дослідження – інший висновок.

Однією з найбільш важливих та необхідних передумов ефективного превентивного впливу санкцій є суворе дотримання вимог ст. 65 КК України. Зокрема, вказується, що суд призначає покарання у межах, установлених у санкції статті Особливої частини. Тобто мова йде про те, що в кожному конкретному випадку суд повинен орієнтуватися на той вид та розмір покарання, який передбачений відповідною санкцією КК України. Суд також повинен призначати покарання відповідно до положень Загальної частини КК України, враховуючи ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, особу винного та обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання. Отже, закон надає суддям можливість вибору для того, щоб обвинувальний вирок міг відповідати ступеню тяжкості кримінального правопорушення та особі винного.

Почнемо з того, що з проаналізованих вироків у переважній більшості випадків суди застосовують покарання, за надання завідомо неправдивого висновку експертом, визначені санкцією та в подальшому звільняють від кримінального покарання з випробуванням, що свідчить про той факт, що співвідношення між погрозою санкції і практикою призначення покарання залишається дуже складним. Загально-запобіжний ефект кримінального закону значно ослаблений через поширену практику застосування звільнення від відбування покарання з випробуванням чи призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом. Як приклад, наведемо вирок Богунського районного суду м. Житомира експерта засуджено за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 384 КК України. Так, працюючи на посаді старшого експерта сектору комплексного дослідження та оцінки транспортних засобів відділу інженерно-технічних та економічних досліджень науково-дослідного

експертно-криміналістичного центру, маючи спеціальне звання капітан поліції, являючись працівником правоохоронного органу, склав і надав завідомо неправдивий висновок експерта за наступних обставин. Постановою слідчого була призначена експертиза з комплексного дослідження транспортного засобу (автомобіля).

В постанові про призначення експертизи з комплексного дослідження транспортного засобу було зазначено, що кримінальне провадження порушено відносно особи за фактом незаконного заволодіння автомобілем марки «Mitsubishi L-200», який згідно обставин, встановлених у ході досудового розслідування, може містити ознаки зміни, знищення чи підроблення ідентифікаційного номеру кузова, шасі, двигуна та рами.

З метою прикриття кримінальної протиправної діяльності підозрюваних, які шахрайським шляхом заволоділи автомобілем, надав завідомо неправий висновок. У заключній частині висновку було зазначено наступне: 1) номер рами представленого на дослідження автомобіля «Mitsubishi L-200», нанесений в заводських умовах та на час дослідження не змінювався, номерна площа не вварювалася; 2) номер двигуна знищений у кустарних умовах, встановити початковий номер двигуна не представляється можливим; 3) нанесення ідентифікаційного номеру на кузові автомобіля не передбачено заводом-виробником.

При цьому, за результатами дослідження вказаного автомобіля, експерту було достовірно відомо, що представлений на дослідження автомобіль, укомплектований рамою та кузовом від двох різних автомобілів, тобто, що вузли та агрегати даного транспортного засобу не відповідають заводським. Таким чином експерт склав завідомо неправдивий висновок, тобто штучно створив докази захисту чотирьох підозрюваних, які обвинувачувались у вчиненні особливо тяжкого злочину [4].

При визначенні виду та міри покарання підсудному суд врахував, що обставин, які пом'якшують або обтяжують його покарання по справі не встановлено. Суд також врахував, що експерт вину свою не визнав, раніше не судимий та не притягувався до кримінальної відповідальності, характеризується за місцем проживання та роботи позитивно, має на утриманні 2-х неповнолітніх дітей. За наявності вищевказаних обставин суд прийняв рішення призначити покарання у виді обмеження волі. Однак у відповідності до ст. 75 КК України суд прийшов до переконання, що підсудного необхідно звільнити від відбування покарання з випробуванням, встановивши іспитовий строк три роки.

Узагальнення досліджених кримінальних проваджень дозволяє зробити висновок, що як того вимагає кримінальний закон, обираючи винному вид та міру покарання за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 384 КК України, суди враховують особу винного та обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання.

Оцінюючи особу винного суди вказують на вельми широкий спектр даних, які її характеризують. Серед обставин, які пом'якшують покарання суд зазвичай враховує такі: щире каяття та активне сприяння розкриттю кримінального правопорушення. Що ж до обставин, які обтяжують покарання, то у вироків судів про вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 384 КК України їх не передбачено. Як приклад, слід навести вирок Кіровського районного суду м. Дніпропетровськ від 29 жовтня 2019 р. 08 жовтня 2014 року на території автосалону, експерт, в цілях якомога більшого неправомірного зменшення вартості оцінюваного автомобіля, по-перше, завідомо неправильно застосував у межах порівняльного підходу метод, заснований на аналізі цін аналогічних, а не ідентичних КТЗ; по-друге, завідомо неправильно застосував нормативний пробіг за весь період експлуатації оцінюваного автомобіля замість фактичного пробігу; по-третє, завідомо неправильно застосував найменший коефіцієнт ринку регіону замість найбільшого, і, по-четверте, придумав та врахував при визначенні ринкової вартості оцінюваного автомобіля несправність складової частини під назвою «блок комфорту», хоча достовірно знав, що такої складової частини у відповідному автомобілі не існує, а тому вона не має каталожного номеру і не передбачена жодним автомобільним каталогом.

Таким чином, в результаті завідомо для нього неправильного вибору коефіцієнта ринку регіону експерт навмисно та незаконно зменшив ринкову вартість оцінюваного автомобіля на 10447,64 грн., чим спричинив потерпілому матеріальну шкоду на вказану суму [5].

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Отож, кримінально-правові норми, які регламентують відповідальність за порушення, допущені в ході експертної діяльності, застосовуються вкрай рідко і не дозволяють забезпечити ефективну охорону відносин, які охороняють інтереси правосуддя, у частині забезпечення процесуального порядку отримання доказів у кримінальному провадженні. Такий стан речей може свідчити про те, що до статис-

тичної звітності потрапляють не всі кримінальні правопорушення вчинені експертами, а тільки частина з них, решта незареєстрована й становить, таким чином, латентну злочинність. Своєю чергою високий рівень латентності відповідної групи кримінальних правопорушень неминуче викликає їх примноження через нівелювання принципу невідворотності відповідальності. А тому необхідність подальших наукових розробок з питань застосування покарання за кримінальні правопорушення, вчинені експертами, сумнівів не викликає.

ЛІТЕРАТУРА:

1. «Права на помилку експерт фактично не має». Суспільство. ZAXID.NET LIVE, 21:30, 8 жовтня 2021. URL: https://zaxid.net/statti_tag50974/https://zaxid.net/statti_tag50974/
2. Сегай М.Я., Форіс Ю.Б. Науково-практичний коментар до Закону України «Про судову експертизу». *Експертизи у судовій практиці* : наук.-практ. посібник / КНДІСЕ, Акад. адвокатури; за заг. ред. В.Г. Гончаренка. – 2-вид., перероб. і доп. К. : Юрінком Інтер, 2010. 400 с.
3. Вирок Києво-Святошинського районного суду Київської області від 28 листопада 2013 р. Справа № 1-477/12. URL: reyestr.court.gov.ua.
4. Вирок Богунського районного суду м. Житомира від 6 листопада 2013 р. Справа №№1-90/12: URL: reyestr.court.gov.ua.
5. Вирок Кіровського районного суду м. Дніпропетровськ від 29 жовтня 2019 р. Справа № 203/2253/17. URL: reyestr.court.gov.ua.

REFERENCES:

1. «Prava na pomylku ekspert faktychno ne maye». Suspil'stvo. ZAXID.NET LIVE, 21:30, 8 zhovtnya 2021. URL: https://zaxid.net/statti_tag50974/https://zaxid.net/statti_tag50974/
2. Sehay M.YA., Foris YU.B. Naukovo-praktychnyy komentar do Zakonu Ukrayiny «Pro sudovu ekspertyzu». *Ekspertyzy u sudoviy praktytysi* : nauk.-prakt. posibnyk / KNDISE, Akad. advokatury; za zah. red. V.H. Honcharenka. – 2-vyd., pererob. i dop. K. : Yurinkom Inter, 2010. 400 s.
3. Vyrok Kyuevo-Svyatoshyns'koho rayonnoho sudu Kyuivs'koyi oblasti vid 28 lystopada 2013 r. Sprava № 1-477/12. URL: reyestr.court.gov.ua.
4. Vyrok Bohuns'koho rayonnoho sudu m. Zhytomyra vid 6 lystopada 2013 r. Sprava №№1-90/12.: URL: reyestr.court.gov.ua.
5. Vyrok Kirovs'koho rayonnoho sudu m. Dnipropetrovs'k vid 29 zhovtnya 2019 r. Sprava № 203/2253/17. URL: reyestr.court.gov.ua.

Стаття надійшла до редакції 23.03.2024

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА

УДК 343.982

Бондар В. С.,

bondarlivd@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-1552-4555

*к.ю.н., проф., завідувач кафедри кримінального процесу та криміналістики,
Національна академія Служби безпеки України, м. Київ*

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ КОНФІДЕНЦІЙНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА ЯК ЗАСОБУ ПРОТИДІЇ НЕЗАКОННОМУ ПЕРЕПРАВЛЕННЮ ОСІБ ЧЕРЕЗ ДЕРЖАВНИЙ КОРДОН УКРАЇНИ

Анотація. Авторами статті виокремлені та висвітлені особливості використання конфіденційного співробітництва як засобу протидії незаконному переправленню осіб через державний кордон України.

Обґрунтовано, що основою формою негласного отримання інформації, проведення оперативно-розшукової діяльності щодо протидії кримінальним правопорушенням, передбаченим ст.ст. 331, 332 КК України є одержання агентурної (конфіденційної) інформації від особи, яка добровільно надала згоду на засадах конфіденційного співробітництва брати участь у проведенні негласних слідчих (розшукових) дій та надавати інформацію слідчому (детективу), отриману ним під час їх проведення.

Вказується, що одним із реальних шляхів залучення негласних працівників є встановлення оперативними співробітниками короткочасних оперативних контактів із особами, які мають оперативно значущу інформацію. Такий контакт будується на особистісних довірчих стосунках оперативного співробітника. Виокремлені найбільш ймовірні категорії таких осіб, які: а) мають або мали відношення до учинення правопорушень пов'язаних з державним кордоном (у тому числі з контрабандою); б) є раніше судимими та мешкають в контрольованих прикордонних районах; в) мешкають в прикордонних районах інших держав, що мають спільний кордон з Україною; г) раніше були залучені до конфіденційного співробітництва; і) є держслужбовцями, функціональні обов'язки яких пов'язані з різними аспектами охорони державного кордону та митних інтересів держави; д) є підприємцями, економічна діяльність яких пов'язана з трудовою міграцією; е) постраждали від торгівлі людьми; є) раніше використовували послуги осіб, незаконна діяльність яких пов'язана з незаконним перетином державного кордону.

Систематизовані принципи використання конференційного співробітництва щодо протидії організації незаконному переправленню осіб через державний кордон України.

Ключові слова: державний кордон України, конфіденційне співробітництво, негласне отримання інформації, незаконне переправлення осіб через державний кордон України.

Bondar V. S.,

bondarlivd@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-1552-4555

PhD in Law, Professor, Head of the Department of Criminal Law and Criminalistics, National Academy of the Security Service of Ukraine, Kyiv

FEATURES OF THE USE OF CONFIDENTIAL COOPERATION AS A MEANS OF COMBATING ILLEGAL SMUGGLING OF PERSONS ACROSS THE STATE BORDER OF UKRAINE

Abstract. The authors of the article single out and highlight the features of using confidential cooperation as a means of countering the illegal smuggling of persons across the state border of Ukraine.

It is substantiated that the main form of covert obtaining of information is the implementation of operational investigative activities in relation to countering criminal offenses provided for in Art. 331, 332 of the Criminal Code of Ukraine is the receipt of intelligence (confidential) information from a person who voluntarily gave

consent on the basis of confidential cooperation to participate in the conduct of secret investigative (search) actions and to provide information to the investigator (detective) obtained by him during their conduct.

It is pointed out that one of the real ways of attracting secret workers is the establishment by operational employees of short-term operational contacts with persons who have operationally significant information. Such contact is built on the personal trust relationship of the operational employee. The most probable categories of persons who: a) are or were related to the commission of offenses related to the state border (including smuggling); b) have previous convictions and live in controlled border areas; c) live in the border areas of other states that share a common border with Ukraine; d) were previously involved in confidential cooperation; e) are civil servants whose functional duties are related to various aspects of the protection of the state border and customs interests of the state; e) are entrepreneurs whose economic activity is related to labor migration; f) suffered from human trafficking; g) previously used the services of persons whose illegal activity is connected with the illegal crossing of the state border.

Systematized principles of the use of conference cooperation regarding the organization's countermeasures against the illegal transportation of persons across the state border of Ukraine.

Key words: the state border of Ukraine, confidential cooperation, covert obtaining of information, illegal transportation of persons across the state border of Ukraine.

JEL Classification: K 49

DOI: 10.32782/2616-7611-2024-15-06

Постановка проблеми. На фоні боротьби України з російською агресією незаконна міграція на території України набула загрозливих для національної безпеки масштабів, оскільки це явище спричиняє шкоду боєздатності нашої країни, стимулює зростання транснаціональної злочинності, розвиток підпільного ринку праці, поширення наркотичних засобів, епідеміологічних та інфекційних захворювань.

У той же час згідно з даними органів правопорядку організація нелегальної міграції є одним із найприбутковіших видів кримінально-протиправної діяльності причетних до цього осіб, у тому числі посадових. Нелегальна міграція має організовану мережу, характеризується наявністю системи захисту для запобігання виявлення та викриття, притягнення винних до відповідальності.

Тому, з огляду на вказане проблема незаконного переправлення осіб через державний кордон України, і сьогодні залишається надзвичайно актуальною. Протидія діяльності організаторів нелегальної міграції – одна з проблем, вирішенням яких здійснюються органи правопорядку, а боротьба з нелегальною міграцією вважається одним із головних завдань Департаменту міграційної поліції Національної поліції України, СБУ, Державної прикордонної служби України.

Стан дослідження. Окремим теоретичним і практичним питанням конфіденційного співробітництва, у тому числі й використання інформації, отриманої від конфідентів під час досудового розслідування окремих видів злочинів присвячували свої роботи як науковці, як О.М. Бабіков [1], М.Л. Грібов, О.М. Дроздов, О.О. Кметь

[4, с. 326-329], В.А. Колесник, С.С. Кудінов, О.І. Козаченко, В.В. Луцик, О.О. Подобний, Д.Б. Сергєєва, О.О. Сухачов, М.А. Погорельський, Г.К. Тетерятник, Д.М. Цехан, А.М. Черняк, Р.М. Шехавцов [5, с. 377-380], В.В. Шендрик, М.Є. Шумило, Б.В. Щур, та ін [7, с. 481-484]. Проте певні теоретичні питання та практичні проблеми застосування конфіденційного співробітництва під час досудового розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України потребують постійної уваги науковців та практиків.

Метою статті є висвітлення проблемних питань, пов'язаних із використанням конфіденційного співробітництва під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст.ст. 331, 332 Кримінального кодексу України (далі – КК України), та надання науково обґрунтованих пропозицій щодо їх розв'язання.

Виклад основних положень. Основою формою негласного отримання інформації, проведення оперативно-розшукової діяльності щодо протидії кримінальним правопорушенням, передбаченим ст.ст. 331, 332 КК України є одержання агентурної (конфіденційної) інформації від особи, яка добровільно надала згоду на засадах конфіденційного співробітництва брати участь у проведенні негласних слідчих (розшукових) дій та надавати інформацію слідчому (детективу), отриману ним під час їх проведення. При тому, як свідчить практика, значний обсяг такої інформації надають негласні співробітники, які не спеціалізуються на даній лінії роботи. Разом із тим, спеціалізований негласний апарат має більш

широкі можливості щодо виявлення та документування кримінально-протиправної діяльності, пов'язаної з незаконним переправленням осіб через державний кордон України.

Для вироблення оптимальних прийомів оперативно-розшукової діяльності важливе значення має визначення її напрямів. Стосовно протидії незаконному переправленню осіб через державний кордон України можна визначити наступні основні її напрями:

- встановлення осіб, причетних до вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ст. 332 КК України;

- виявлення фактів протиправних дій щодо незаконного переправлення осіб через державний кордон України;

- встановлення предметів і документів, які можуть бути використані в якості джерел доказів протиправних угод з незаконного переправлення осіб через державний кордон України.

Виявлення осіб, якії представляють оперативний інтерес, в плані запобігання та розкриття кримінальних правопорушень, передбачених ст. 332 КК України, на практиці здійснюється як за окремими, заздалегідь визначеними ознаками, так і без таких. Зрозуміло, що в першому випадку ці ознаки конкретизують сферу використання оперативних сил та засобів, раціоналізують діяльність та підвищують її результативність.

Спеціалізовані уповноважені оперативні підрозділи ведуть пошук осіб, причетних до незаконного переправлення осіб через державний кордон України за наступними ознаками:

- а) наявність трудових, комерційних та інших партнерських відносин з суб'єктами підприємницької діяльності відповідного профілю;

- б) доступ до ресурсів, які дозволяють незаконно переправляти осіб через державний кордон України;

- в) причетність осіб до незаконного переправлення осіб через державний кордон України в минулому, зафіксована в матеріалах оперативних розробок та кримінальних провадженнях.

Оперативно-пошукова робота за цими ознаками здійснюється як відносно відповідних категорій осіб, так і їх зв'язків.

Конкретизувати пошук може наявність офіційної або оперативної інформації про те, що особи, які мають зазначені ознаки, намагаються встановити чи вже мають стійкі зв'язки з кримінальними елементами, які підозрюються в злочинному бізнесі з незаконного переправлення осіб через державний кордон України, або, нарешті, самі є причетними до нього.

Нерідко в процесі оперативно-пошукової роботи вдається з'ясувати лише очевидну інформацію. В той самий час приховані дії, а саме ними визначається протиправний характер переправлення осіб через державний кордон України, як правило, залишаються поза полем зору оперативних співробітників. В цьому сенсі використання осіб, які конфіденційно співпрацюють в уповноваженими оперативними підрозділами, набуває особливого значення.

Підбір, вивчення та залучення кандидатів із числа осіб, які безпосередньо здійснюють незаконне переправлення осіб через державний кордон України можуть бути здійснені, коли результати аналізу первинної інформації свідчать про складність криміногенної обстановки, замаскованості конкретних кримінально-протиправних дій, неможливості їх виявлення та припинення за допомогою гласних сил, засобів та методів. Одним із реальних шляхів залучення негласних працівників є встановлення оперативними співробітниками короточасних оперативних контактів із особами, які мають оперативно значущу інформацію. Такий контакт будується на особистих довірчих стосунках оперативного співробітника. До найбільш ймовірних категорій осіб можуть бути віднесені:

- особи які мають або мали відношення до учинення правопорушень пов'язаних з державним кордоном (у тому числі з контрабандою);

- особи із числа раніше судимих, які мешкають в контрольованих прикордонних районах;

- особи, які мешкають в прикордонних районах інших держав, що мають спільний кордон з Україною;

- особи, які раніше були залучені до конфіденційного співробітництва;

- держслужбовці, функціональні обов'язки яких пов'язані з різними аспектами охорони державного кордону та митних інтересів держави;

- суб'єкти підприємницької діяльності, економічна діяльність яких пов'язана з трудовою міграцією;

- особи, які постраждали від торгівлі людьми;

- громадяни які раніше використовували послуги осіб, незаконна діяльність яких пов'язана з незаконним перетином державного кордону.

Безумовно, з числа цих категорій осіб є можливим і залучення їх в якості конфідентів. При цьому підбір негласного апарату для оперативного прикриття об'єктів обслуговування здійснюється залежно від кримінальної обстановки; реальних можливостей підбору негласних джерел; умов, які дозволяють отримати оперативно

значущу інформацію з офіційних джерел. Ураховуючи складність впровадження негласних помічників безпосередньо в незаконні схеми злочинів пов'язаних з перетином державного кордону, першочерговий підбір кандидатів уявляється за доцільне здійснювати з числа осіб які мають або раніше мали відношення до цього «бізнесу».

Конфіденційне співробітництво, на слухну думку О.П. Бабікова є окремим міжгалузевим правовим інститутом й окремим видом процесуально-правових відносин між уповноваженими працівниками оперативних підрозділів та фізичними особами, які з ними співпрацюють, які здійснюються в наступних формах (ст. 275 КПК):

1) використання інформації, отриманої внаслідок конфіденційного співробітництва з іншими особами, під час проведення НС(Р)Д;

2) залучення осіб на умовах конфіденційного співробітництва до проведення НС(Р)Д [1, с. 46].

У відповідності до п. 13–15 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» для вирішення завдань оперативно-розшукової діяльності оперативним підрозділам надано право мати гласних і негласних штатних та позаштатних працівників, використовувати конфіденційне співробітництво.

Суб'єкти ОРД, які мають право та доцільність на залучення осіб до конференційного співробітництва що до протидії організації незаконному переправленню осіб через державний кордон України:

1. Національної поліції – підрозділами кримінальної та спеціальної поліції (МП, ДСР (якщо цей злочин скоєний організованою групою або злочинною організацією), КР).

2. Оперативними підрозділами Державного бюро розслідувань – якщо особа яка має відношення до організації незаконному переправленню осіб через державний кордон України, є службовою особою, яка займає особливо відповідальне становище, а також спільно з МП здійснювати оперативну розробку осіб, які організують незаконне переправлення через державний кордон України фігурантів кримінальних проваджень – злочинів передбачених статтею 407 КК «Самовільне залишення військової частини або місця служби».

3. Оперативними підрозділами СБУ, та оперативними підрозділами Державної прикордонної служби України у межах своїх компетенцій.

Уповноважені оперативні підрозділи під час оперативно-розшукової діяльності співпрацюють з громадянами, які є мешканцями прикордонних

районів, а також осіб, які є громадянами рф, або мешканці територій що були окуповані рф до 2022 року, але прийняли рішення співпрацювати з оперативними підрозділами України..

Використання конференційного співробітництва що до протидії організації незаконному переправленню осіб через державний кордон України повинно ґрунтуватися на наступних принципах:

1. Верховенство права та законність – в інституті конфіденційного співробітництва полягає в тому, що права та свободи людини (конфідентів; осіб, щодо яких збирають відомості; третіх осіб) є найвищою цінністю, їх забезпечення для уповноважених працівників є пріоритетом.

2. Повага до гідності, забезпечення прав і свобод людини – полягає в тому, що уповноважені працівники застосовують конфіденційне співробітництво в такий спосіб, який не принижує людську гідність і не порушує та не обмежує права й свободи людини.

3. Невтручання в особисте і сімейне життя особи – цей принцип регламентує неможливість держави (яку представляють оперативні підрозділи), мати право на втручання в приватне життя конфідентів.

4. Добровільність – зводиться до того, що ніхто не може бути змушений вступати у відносини конфіденційного співробітництва з оперативним підрозділом, також передбачає наявність письмової згоди осіб, залучених як «інша особа», не є обов'язковою. Водночас, слід мати на увазі, що відповідно до ст. 41 КПК України, участь у кримінальному провадженні бере оперативний підрозділ, а не співробітники оперативного підрозділу. Тому підставою для включення до постанови відомостей про оперативного співробітника (що є обов'язковим) повинно бути відповідне рішення керівника оперативного підрозділу про виділення такого співробітника для участі у проведенні НС(Р)Д.

5. Плановість – підтримка безперервності планової перспективи, взаємоузгодження довго-, середньо- та короткострокових планів проведення оперативних заходів, тобто процес планування має здійснюватися постійно протягом всієї діяльності уповноваженого оперативного підрозділу при здійсненні оперативних розробок.

6. Прогнозованість – принцип, який є супутником попереднього принципу, той, що надає можливості очікувати від конфідента, його морально-ділових якостей, як позитивних, так і негативних – перелік певних поведінкових мож-

ливостей, що значно підвищує ефективність планування оперативної діяльності.

7. Систематичність, як один з найважливіших принципів конфіденційного співробітництва говорить про те, що для отримання найбільш ефективних результатів від конфіденційного співробітництва оперативний працівник повинен знати нормативно-правову базу, форми та методи цієї галузі оперативно-розшукової діяльності, треба охопити, вивчити всі її сторони, всі зв'язки і опосередкування.

8. Максимальна соціальна, правова та фізична захищеність – полягає в тому, що законом гарантовано конфідентам фізичний, правовий та соціальний захист, а для уповноважених працівників забезпечення прав і свобод конфідента, його безпека й добробут є пріоритетним обов'язком.

9. Принцип обов'язкового заохочення – полягає у схваленні й матеріальному заохоченні залучення фізичних осіб до боротьби зі злочинністю.

10. Конфіденційність – означає, що участь особи на засадах конфіденційності у проведенні НС(Р)Д передбачає збереження у таємниці відомостей про її анкетні дані, у тому числі їх зміною та, у деяких випадках, створенням документів прикриття.

11. Конспірації, який своєю чергою зумовлений принципом конфіденційності та полягає в тому, що з метою утримання в таємниці факту, деталей та результатів цих відносин уповноважений працівник і конфідент домовляються про дотримання та дотримуються певної системи заходів, використовують засоби безпеки, маскуванню, конспірації під час зустрічей, пересування, спілкування, передання та використання інформації. Тобто участь конфідента в НС(Р)Д завуальовується:

- шляхом внесення змін у анкетні дані;
- приховуванням форм і методів проведення НС(Р)Д;

- наведенням інформації, яка буде розголошена після зняття грифу таємності у такій формі та зі змістом, що виключає встановлення особи конфідента та ототожнення його з фактом проведення НС(Р)Д [1, с. 52].

Особи, які залучаються до конфіденційного співробітництва, зобов'язані зберігати таємницю, що стала їм відома.

Соціальний захист осіб які були залучені до конфіденційного співробітництва у сферу протидії злочинам пов'язаним з незаконним переправленням осіб через державний кордон України здійснюється в загальному порядку на підставі статті 13 Закону України Про оперативно-розшу-

кову діяльність «Соціальний і правовий захист особи, яка залучається до виконання завдань оперативно-розшукової діяльності».

Приймаючи рішення про залучення особи до конфіденційного співробітництва у сфері протидії злочинам, пов'язаним з незаконним переправленням осіб через державний кордон України, оперативний працівник повинен бути впевненим що конфідент за своїми морально діловими якостями зможе виконувати покладені на нього завдання, що він не співпрацює з розвідувальними та контррозвідувальними підрозділами інших країн, що виконуючи завдання правоохоронних органів він сам не буде порушувати закони як нашої країни так і законодавство інших країн, та інші особливості які мають значення для інтересів справи в цілому та особистої безпеки конфідента зокрема, а також:

- визначив мету і потребу у залученні особи до проведення заходів;

- провів роботу по визначенню особи, здатної за своїми психо-фізичними якостями забезпечити належну участь та сприяння у проведенні заходу;

- обрав форми і способи обміну інформацією та її використання;

- вжив заходів щодо забезпечення безпеки особи, яка погодилася на конфіденційне співробітництво.

Так, законодавством передбачена така юридична гарантія захисту прав конфідентів, які виконують спеціальне завдання з попередження чи розкриття кримінально протиправної діяльності організованої групи чи злочинної організації, яка відображена у ст. 43 КК України, не є кримінальним правопорушенням вимушене заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам особою, яка відповідно до закону виконувала спеціальне завдання, беручи участь в організованій групі чи злочинній організації з метою попередження чи розкриття їх кримінально протиправної діяльності. Така особа несе відповідальність тільки за вчинення в складі організованої групи чи злочинної організації особливо тяжкого злочину, вчиненого умисно й поєднаного з насильством над потерпілим, або тяжкого злочину, вчиненого умисно та пов'язаного зі спричиненням тяжкого тілесного ушкодження потерпілому або настанням інших тяжких або особливо тяжких наслідків. І навіть у цьому разі така особа не може бути засуджена до довічного позбавлення волі, а покарання у виді позбавлення волі не може бути призначене їй на строк, більший, ніж половина максимального строку позбавлення волі, перед-

баченого законом за цей злочин – але посилення на цю норму можливо тільки у випадку якщо конфідент вчинив злочин на території України, але навіть це не завжди приносить бажаного результату, залишаючись лише теоретичною гарантією забезпечення прав і свобод конфідента.

Висновки. Таким чином, комплексна реалізація розглянутих принципів використання конфіденційного співробітництва співробітниками уповноважених оперативних спеціалізованих підрозділів дозволить забезпечити своєчасність оцінки оперативної обстановки, а також вирішення завдання протидії незаконному переправленню осіб через державний кордон України, які не потребують застосування більш складних форм оперативно-розшукової діяльності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бабіков О.П. Негласні слідчі (розшукові) дії: теорія і практика. *Наук.-дослід. ін-т публічного права*. Київ: Норма права, 2023. 434 с.
2. Воєнні злочини: навч. посіб. / І.В. Авдошин, О.І. Заболотний, О.Ю. Звонарьов та ін. Київ: 7БЦ, 2023. 280 с.
3. Злочини проти інформаційної безпеки держави: поняття, виявлення, досудове розслідування: монографія / І.В. Гора, В.А. Колесник, В.В. Малюк, В.О. Ходанович, А.М. Черняк, Л.І. Щербіна; за заг. ред. В.А. Колесник. Київ: 7БЦ, 2023. 512 с.
4. Кметь О.О. Окремі аспекти мотивації та забезпечення гарантій особам, які надають допомогу оперативно-розшуковими підрозділами Держприкордонслужби України на конфіденційній основі. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 5/2023. С. 326-329.
5. Кудінов С.С., Шехавцов Р.М. Щодо законодавчого визначення конфіденційного співробітництва. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 9. С. 377-380.
6. Подобний О.О. Оперативно-розшукова діяльність у виявленні та розслідуванні злочинів: теорія, історія і сучасна практика : навч.-метод.

посібник. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. 258 с.

7. Шишацька Ю. Поняття «Конфіденційне співробітництво» у кримінальному процесі. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 1/2023. С. 481-484.

REFERENCES:

1. Babikov, O. P. (2023) *Nehlasni slidchi (rozshukovi) dii: teoriia i praktyka*. *Nauk.-doslid. in-t publichnoho prava*. Kyiv: Norma prava. [in Ukrainian].
2. *Voenni zlochyny: navch. posib.* (2023) / I. V. Avdoshyn, O. I. Zabolotnyi, O. Yu. Zvonarov (Eds.) et al. Kyiv: 7BTs. [in Ukrainian].
3. *Zlochyny proty informatsiinoi bezpeky derzhavy: poniattia, vyavlennia, dosudove rozsliduvannia: monohrafiia* (2023) / I. V. Hora, V. A. Kolesnyk, V. V. Maliuk, V. O. Khodanovych, A. M. Cherniak, L. I. Shcherbina (Eds.) ; za zah. red. V. A. Kolesnyk (Ed.). Kyiv: 7BTs. [in Ukrainian].
4. Kmet, O. O. (2023) *Okremi aspekty motyvatsii ta zabezpechennia harantii osobam, yaki nadaiut dopomohu operatyvno-rozshukovymy pidrozdilamy Derzhprykordonsluzhby Ukrainy na konfidentsiinii osnovi*. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal scientific electronic journal*, 5, 326-329. [in Ukrainian].
5. Kudinov, S. S., Shekhavtsov, R. M. (2023) *Shchodo zakonodavchoho vyznachennia konfidentsiinoho spivrobitnytstva*. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal scientific electronic journal*, 9, 377–380. [in Ukrainian].
6. Podobnyi, O. O. (2021) *Operatyvno-rozshukova diialnist u vyavlenni ta rozsliduvanni zlochyniv: teoriia, istoriia i suchasna praktyka : navch.-metod. posibnyk*. Odessa : Vydavnychiy dim «Helvetyka». [in Ukrainian].
7. Shyshatska, Yu. (2023) *Poniattia «Konfidentsiine spivrobitnytstvo» u kryminalnomu protsesi*. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal scientific electronic journal*, 1, 481–484. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 26.04.2024

НОТАТКИ

ВІСНИК
ЛЬВІВСЬКОГО ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ

Збірник наукових праць

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

Випуск 15

Літературний редактор – Муравицька Н. О.

Коректор – Мох О. П.

Комп'ютерний макет видавництва

Львівського торговельно-економічного університету

Електронна версія : <http://journals-lute.lviv.ua/index.php/visnyk-law>

Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman.

Папір офсетний. Цифровий друк. Обл.-вид. арк. 4,47. Ум. друк. арк. 5,34. Зам. № 0724/480

Підписано до друку 12.06.2024 року. Наклад 300 прим.

Віддруковано в друк. видавництва Львівського торговельно-економічного університету
79005, м. Львів, вул. Туган-Барановського, 10. Тел. 244-40-19. e-mail drook@ukr.net
Свідоцтво Держкомітету інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України
серія ДК № 5149 від 15.07.2016 р.